

RISORGIMENTO

1 8 6 0 - 1 9 6 0

KISS LÁSZLÓ - TEMESVÁRY FERENC

R I S O R G I M E N T O

Olasz-magyar együttműködés az olasz
nemzeti egység megteremtéséért.

Budapest, 1960.

Magyar Nemzeti Múzeum - Történeti Múzeum.

Fk.: Vizey Ottó

Készült a Magyar Nemzeti Múzeum Rotaprint Üzemében
1000 példányban, 3 1/2 iv terjedelemben
Fy: Dr.Dajbukát Gergely

Százéves évfordulóját ünnepli az olasz nép annak a nagyszerű vállalkozásnak, amelyet Guiseppe Garibaldi, az olasz nemzet nagy fia hajtott végre 1860 májusában megkezdett szicíliai hadjáratával. Végül soron ez a vállalkozás eredményezte a több kisebb részből álló Olaszország egyesítését, de csupán egy kis szakaszt jelent abból a korszakból, melyet az olasz történelemben Risorgimento-nak neveznek.

Risorgimento magyarul "feltámadás"-t, "ujjászületés"-t jelent. Ezen a néven nevezik azt a nemzeti mozgalmat, amelynek eredményeképpen kialakult az egységes olasz polgári nemzetállam.

Itáliának a középkor folyamán megindult erőteljes, felfelé ívelő polgári fejlődése megrekedt, így a függetlenségét veszített, feudálisan széttagolt országban újra meg kellett érnie azoknak a gazdasági és társadalmi erőknek, amelyek a polgári demokratikus forradalom feladatait voltak hivatottak megoldani. Egyszóval felszabadítani az országot az idegen elnyomás alól, megszüntetni a feudális uralkodók hatalmát és az ország széttagoltságát, megteremtteni az egységes, független Olaszországot a kapitalista rend győzelme érdekében.

A Risorgimento korszaka a XVIII.század végétől kezdődik és 1870-ig tart.

Az egységes Olaszországért vívott küzdelem azonos jelleggel és egyidőben folyt a magyarországi függetlenségi polgári átalakulási mozgalmakkal.

Mindkét ország fejlődésének a Habsburg monarchia elnyomó uralma volt a legfőbb akadálya, ezért keresték mindvégig az együttes harc útját a közös ellenség ellen, a nemzeti függetlenségért és társadalmi haladásért.

Igy emelték ezen időszakot az olaszországi magyar, a magyarországi olasz légiókban küzdők az olasz-magyar kapcsolatok legdicsebb szakaszává.

A széttagolt Itália

Itália a XIII.-XV. században még az európai fejlődés élén járt. A legfontosabb tengeri és szárazföldi utvonalak Itáliát érintették, tengeri kikötői biztosították kelet és nyugat kereskedelmi forgalmának lebonyolítását. Városai vezető központjai voltak az európai gazdasági és kulturális életnek, virágzó kultúrája messze földről vonzotta a tanulmánygyókat, akik itt szívták magukba a renaissance és humanizmus korának műveltségét.

A kereskedelmi centralizáltság az olasz polgárság meggazdagodásához, jelentős tőkefelhalmozódáshoz vezetett, amelynek következtében korán kialakultak a tőkés termelés csirái. Ez az erőteljes fejlődés azonban megrekedt a XVI.-XVII. században bekövetkezett események miatt. Merész vállalkozók indultak el új utvonalak keresésére, hogy az egyre növekvő európai igényeket kielégítsék. A nagy földrajzi felfedezések és az új utvonalak bekapcsolásának eredményeképpen az európai gazdasági élet színtere a Földközi-tengerről az Atlanti-óceán partvidékére tolódott át, így az itáliai utak és központok elvesztették eddigi jelentőségüket, nemzetközi szerepüket. A török hódítás a Földközi tenger partvidékének gazdasági életét megbénította, s egyben piacaitól megfosztotta az olasz burzsoáziát. Nagymértékben hozzájárultak az ország gazdasági tönkretételéhez a német, francia, spanyol nagyhatalmak állandó háborúi Itália uralmáért a XVI.-XVII. században.

Mindezek miatt Itália a XVIII.századra erősen elmaradt az európai országok fejlődésétől, gazdasági kapcsolatai lehangyolottak, tengeri összeköttetései elvesztették jelentőségüket. Az ország területe nem egységes, testén idegen és hazai hatalmak élőködnek.

A XIX. század első felében Itália feudálisan széttagolt területén, amint azt az I. táblán is bemutatjuk, nyolc kisebb állam akadályozza az egységes gazdasági és politikai fej-

Unendlichster Schmerz!

Geistlich! Ge...!

6) wichtiger werden die gefundenen Vögel, welche der See von einem Orte in einem
großen Abstande sind, als die, die auf dem See selbst gefangen wurden. Sie sind
gewöhnlich von einem Adler, der in Abhängigkeit steht, gefangen worden. Dieser Vögelchen
kann gefangen werden. Sie sind jedoch gefangen, und wenn sie gefangen sind, sind sie
nicht so, wie andere gefangen sind. Sie sind jedoch gefangen, und wenn sie gefangen sind,
sind sie nicht so, wie andere gefangen sind. Sie sind jedoch gefangen, und wenn sie
gefangen sind, sind sie nicht so, wie andere gefangen sind. Sie sind jedoch gefangen,
und wenn sie gefangen sind, sind sie nicht so, wie andere gefangen sind. Sie sind
jedoch gefangen, und wenn sie gefangen sind, sind sie nicht so, wie andere gefangen sind.

[illegible]

Offenbar ist für meine Kaffeegefechten! Der mit einem 20 Jahre d. f. g. g. l. i. d. b.
p. d. l. e. R. i. e. n. p. d. l. e. d. e. f. i. n. i. t. i. o. n. e. n. u. n. d. w. e. l. c. h. e. n. f. a. s. s. e. n. d. e. V. e. r. h. a. l. t. n. i. s. s. e. n. f. i. r. m. i. n. g. e. n. e. n. t. w. i. c. k. l. u. n. g. e. n.

maszini röpirata Magyarországra is eljutott.

lődést. Metternich szavaival élve, Itália "földrajzi fogalom" volt csupán. A Habsburg uralom alatt álló lombard-velencei királyságot kinevezett kormányzó igazgatja, területe katonai megszállás alatt áll. Ugyancsak osztrák befolyás alatt állott a toscanai nagyhercegség, a két kicsiny hercegség, Párma és Lucca, valamint a modenai hercegség is. A nápoly-szicíliai két-tés királyság francia-spanyol Bourbon birtok volt. Az ország közepén terült el az egyházi állam, amelyet a pápa kormányzott aki egyben a világ katolikus egyházának papi fejedelme és Olaszország e területének világi kormányzója volt. A lombard-velencei királyságon kívül fennállott még a Szárd királyság is /Piemont és Szardínia/, ahol egyedül uralkodott olasz dinasztia, a Savoyai ház.

Az ország egységes gazdasági és politikai fejlődését természetesen gátolta ez a széttagoltság. Belső felvevő-piac hiányában az ipar és kereskedelem nem fejlődhetett, az egyes részeket vámhatárok választották el egymástól, különböző súlymérték- és pénzrendszer volt érvényben. Igaz, 1796-ban a francia seregek támogatásával és Napóleon elnöklétével jött létre Észak-Itáliában az Olasz Köztársaság, ahol első ízben történt meg a feudalizmus teljes felszámolása /kiváltságok, vámhatárok eltörlése/, valamint az egységes polgári törvénykönyv bevezetése. Itália államai ekkor sorban köztársasággá alakultak át, azonban a francia uralom nem valósította meg, csupán csiráját jelentette az olasz polgári nemzetállamnak, de jelentős szakasz mégis, mert az egység útját egyengette.

A napoleoni háborúkat lezáró 1814-1815 évi bécsi kongresszus visszaállította a gazdasági széttagoltságot és a korábbi elnyomók uralmát. A visszaállított "rend" fölött a három reakciós nagyhatalom: Oroszország, Poroszország, Ausztria "szentszövetsége" és az osztrák hadsereg őrködött. A napoleoni haladó polgári reformokat eltörölték vagy megváltoztatták. A parasztság helyzetére jellemző volt a félf feudális függés, a földnélküliség és a legtöbbször nyomort jelentő pa-

A SZÉT TAGOLT OLASZORSZÁG (1815-1859)

1 AUSZTRIA TARTOMÁNYAI

eti bérlet.

Az apró fejedelmek és uralkodók jó néven vették az osztrák uralmat, mert benne látták hatalmuk támaszát. Az osztrákok kegyetlenül elnyomták minden kísérletet, amely a népszabadság kivívására irányult. Hogy milyen sötétséget hozott a szent-zövevény kora az olasz népre, arra jellemző, hogy pl. a szarziniai királyságban olyan embernek, akinek nem volt bizonyos vana, nem volt szabad megtanulni írni és olvasni, VII. Pius pápa Rómában megtiltotta a himlő elleni oltást és az utcai gázvilágítást csupán azért, mert ezek a rendszabályok a francia uralom idejéről származtak. Torinóban szétverték a botanikus kertet, mert ez is a reformista francia uralom idején létesült. Olaszország polgári fejlődését csak a nemzeti egység és függetenség megteremtése, a feudalizmus felszámolása biztosíthatta. Ez a feladat állott a nemzeti újjászülés mozgalma előtt.

Forradalmi mozgalmak Itáliában. 1820 - 1831.

A carbonarik

Az 1815 és 1831 közötti évek a Risorgimento előzményét és mint politikai mozgalom első szakaszát jelentik. Ezekben az években kibontakozó forradalmi mozgalmakat megelőzte az olasz polgári haladó értelmiségnek a nemzeti mozgalmat előkészítő szellemi tevékenysége, amely a francia felvilágosodás hatására kezdetben irodalmi és tudományos vonalon, később pedig a nemzeti egység programalkotásával politikai téren is jelentkezett. Ezért fontos, mert szélesebb körben segítette az együvértartozás tudatának kifejlődését.

Az önkényuralommal és nemzeti elnyomatással szemben Olaszország több államában forradalmi szervezkedés indult meg titkos társaságok az Európaszerte elterjedt szabadkőműves-ségből nőttek ki. A legnagyobb jelentőségre a carbonarik/Carboneria, azaz szénásványos/ titkos társasága emelkedett, amely az

összes államokban felállította szervezeteit.

Es a mozgalom a Nápolyi Királyságban keletkezett 1810-ben és Murat alkirály ellen irányult. A szervezeteknek főleg a liberális burzsoázia és a liberális nemesség képviselői, valamint katonatisztek és értelmiségiek /köztük az egyetemi ifjúság/ voltak a tagjai. A carbonarik szervezeteinek sem közös programja, sem egységes, tervszerű akciója nem volt. Céljaként az alkotmányos királyság kiharcolását tüstelte ki, mérsékelt polgári szabadságjogokkal, Szembehelyezkedett az idegen uralommal, de programjába nem vette fel a nemzeti egység megvalósítását. Az uralkodó azonban még így is veszélyesnek tartotta működését, s 1825 VII.25-én megjelentette a milánói Notificationet, amelyben a carbonári mozgalom résztvevőit felségsejteknek nyilvánította. Ennek ellenére a szervezet egyre erősödött. Az olasz carbonarik, orosz dekabristák, lengyel kaszás emberek néven titkos társulatokba szervezkedett forradalmárok szervezetbelépésükkor esküt tettek és mint a nápolyi carbonarik is, a szövetség szabályzatát elfogadták. / Lásd II. tábla/

A bécsi Kongresszus után az 1820 júliusi nápolyi felkelés volt az első forradalmi mozgalom, amely Olaszországban kitört a spanyol megmozdulás hatására. Ennek vezetői az 1812. évi spanyol alkotmány bevezetését követelték. / Ezt a mérsékelt, liberális alkotmányt 1812-ben fogadták el, 1814-ben hatályon kívül helyezték, majd az 1820-as spanyolországi forradalom hatására ismét érvénybe léptették. / A nápolyi felkelés kényszerítette II. Ferdinándot, a nápolyi királyt az alkotmány bevezetésének és a parlamenti választások megszervezésének megígérésére, aki azonban titokban a Szentszövetséghez fordult segítségért, amelynek határozatára Ausztria csapatai 1821 márciusában leverik a forradalmi felkelést.

1821-ben Piemontban tört ki a forradalom, szintén carbonari tisztek vezetésével. Az osztrák tuleró azonban 1821. április 8-án ezt a felkelést is leverte. A lombard-velencei királyságban egymást követték az összeesküvések, de ezeket már a

Handwritten text in Italian, likely a letter or document related to the Carbonari movement.

Handwritten text in Italian, continuing the narrative or providing details about the Carbonari movement.

Handwritten text in Italian, concluding the document or providing a signature.

Ferenc császár határozta a carb. trik ellen 1822-ben

kirobbantásuk előtt lehetetlenné tette a rendőrség.

Az 1820-21-es forradalmi megmozdulások tehát liberálisan korlátoztak, helyi jellegűek voltak, a népi tömegket nem mozgatták meg. A mozgalom szűk körű, egymástól elszigetelt csoportok összeesküvéseire szorítkozott, amelyet éppen ezért a reakció katonai és rendőri ereje könnyen felszámolhatott. Azonban a sorozatos kudarcok ellenére is megvolt a mozgalmak történeti jelentősége, mert hozzájárultak a nemzeti függetlenség és polgári haladás eszméinek ébrentartásához.

Az 1820-21-es felkelések után a reakció győzelmét kegyetlen megtorlás követte. Nemcsak Nápolyban és Piemontban, de Lombardiában is dühöngött a terror, holott itt nyílt felkelésre nem került sor, csupán a liberális mozgalom volt igen erős. A hazafiak közül sokat kivégeztek, számosat pedig börtönbe zártak.

A forradalmi mozgalmak hatása alatt az uralkodó a carbonárik ellen hozott intézkedéseket megszigorította, sőt Ferenc e mozgalom kisugárzó hatásától félve, a "Carbonarinak és Istentelennek nevezett Társaság" elleni dekrétumot Magyarországra is megküldte. / Lásd II. tábla. /

Ezzel elkezdődött a reakció egy évtizedig tartó új időszaka. A forradalmi mozgalom az 1830-as júliusi francia forradalom hatására lendült fel újra. 1830 végén és a következő év elején Közép-Itália városaiban tört ki felkelés, elsősorban a pápa világi uralma ellen. Bolognában összehívták a fellázadt tartományok képviselőinek kongresszusát, hogy kidolgozzák Itália egyesítésének tervét. A pápai állam északi részei lerázták a pápa világi uralmát, polgári liberális alkotmányt hoztak létre és "Egyesült Olasz Tartományok" néven egyesültek. Azonban ismét a Habsburgok csapatai siettek a pápa segítségére és 1831 márciusában a felkelést leverték.

A nemzeti egységmozgalom fellendülése, 1831-1847.
Az "Ifjú Itália" és az "Ifjú Magyarország."

Az 1831-es esztendővel új fejezet kezdődött az olasz nemzeti mozgalom történetében. 1815 után Itáliában is fokozatosan megerősödött a kapitalista alap és nagyobb lendületet vett a mezőgazdaság kapitalizálódása, bár a félfedális formák továbbra is fennmaradtak.

A széttagoltság és az idegen, elsősorban osztrák hatalmi befolyás mind erősebben gátjává vált a polgári fejlődésnek, az egységes nemzeti piac kialakulásának. Azonban a különböző polgári jellegű pártoknak és rétegeknek közös érdeke volt a tőkés fejlődés akadályainak elhárítása, az egységes, független Olaszország megteremtése. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzeti törekvések megvalósításához tervszerűen előkészített, széleskörű összefogásra van szükség a határozatlan és elszigetelt akciók helyett.

Az üldözött és nagyrészt kiirtott carbonári szervezetek maradványaiból és hagyományaiból új, nagy társaság alakult, amely az "Ifjú Itália" /Giovine Italia/ nevet vette fel. Ez a korábbiaknál jóval radikálisabb, de szintén titkos szervezet behálózta egész Itáliát. Vezetője Giuseppe Mazzini /1805-1872/ genovai származású ügyvéd és újságíró, az olasz szabadságmozgalom egyik kiváló alakja volt. /Lásd II. tábla. / Felismerte a Carbonari-mozgalom hiányosságait és megszervezte a Franciaországba emigrált olasz forradalmárokkal az "Ifjú Itália" szervezetét. Ugyanezen a címen újságot is indított. Lajos Fülöp király egyre nagyobb aggodalommal látta, hogy Marseille után már a főváros is tanyájává kezd válni az olasz forradalmároknak, ezért a francia kormány Mazzinit kiutasította Franciaországból.

Ekkor Genfben ment, ahol francia összeesküvőknek és a leverett lengyel forradalom egyik menekült tábornokának

segítségével vakmerő terv megvalósítását határozta el. Abban állapodtak meg, hogy Genfben fognak elindulni: a Svájccal szomszédos Savoyának, mely szintén Szardiniához tartozott és ott bírják felkelésre az olasz népet. Két csoportot szervezve el is indultak, de tervük kudarcot vallott, mert egyik csapatukat a Genf-tó visén letartóztatta a svájci kormány.

Mazzini által szervezett "Ifju Itália" mozgalom a független és egységes olasz köztársaság megteremtéséért küzdött. A mozgalom ugyan szélesebb rétegekhez fordult, mint a carbonárik, de érdekegyesítési törekvéseiben figyelmen kívül hagyta az elnyomott osztályok, - főleg a parasztság - érdekeit. Mazziniék korlátoltága nyilvánult meg abban, hogy programjukban a parasztkövetelések nem szerepeltek, mert nem látták, hogy a burzsoá demokratikus forradalmakban a parasztságnak mint hajtóerőnek óriási szerepe van. Ezért nem lehetett Mazzini forradalmi mozgalma sem több, mint elszigetelt szűk körű, kispolgári és értelmiségi akciók sorozata.

Mazzini "Il Giovine Italia" címen folyóiratot adott ki. Ebbe írta 1832-ben a meleghangú baráti cikkét Magyarországról, amelyben megígérte a közeli felszabadulást az osztrák huralom alól. Ezidei ismereteink szerint Mazzininek ez a nagyszerű megnyilatkozása az olasz-magyar politikai együttműködés gondolatának első felvetése.

Bár Ferenc császár 1833.VIII.19-én a Giovine Italia Szövetség tagjait a carbonárikhoz hasonlóan felségeértőknek nyíltította és egyben megparancsolta, hogy ellenük ugyanúgy járjanak el, mint a carbonárik ellen, mégis a szervezet egyre erősödött. Mazzini az Ifju Itália nevében röpíratot készített és juttatott el Magyarországra. Ennek egy példányát sikerült is a hatóságnak felkutatnia. / Lásd II.tábla/.

A fellendülő olasz nemzeti mozgalom széles visszhangra talált Magyarországon is. A haladó magyar értelmiségi fiatalok képviselői, élükön Kölcsey Ferenc és Wesselényi Miklóssal,

1834-ben Pozsonyban megalakították a "Társalkodó Egyletet" a haladó eszmék terjesztésére. Ténykedésüket a "mindenható" osztrák kancellár, Metternich kémhálózatán és közvetlen besugóin keresztül figyelemmel kísérte, s a fiatalság mozgalma József nádorhoz intézett levelében "Fiatal Magyarországnak" nevezte és az Ifju Itália mozgalommal hozta párhuzamba. Ezután az Egyletet feloszlatták és a jegyzőkönyveket elkobozták. Vezetőit perbefogták, s közülük számosat börtönbe zártak. Így jutott börtönbe Lovassy László, az országgyűlési ifjak vezére, aki a királyi törvényes táblához intézett okirat szerint carbonári köpenyben járt. / Lásd II.tábla/

Az olasz mozgalom hatását tükrözi a második "Fiatal Magyarország" mozgalma is, a radikális értelmiségi ifjuság-írók, diákok köre, élén Petőfivel. Ez a csoport a polgári forradalom előestéjén, 1846-47-ben a magyar ellenzéki mozgalom leghaladóbb irányzatát képviselte.

Olaszországban az Ifju Itália társaságban Mazzini mellett jelentős szerepet játszott Giuseppe Garibaldi /1807-1882/, aki 1834-ben résztvett a genovai felkelésben. Ennek elbukása után külföldre emigrált. Később az olasz nemzeti függetlenségi harc legendáshíró forradalmi vezére lett. /Lásd III.tábla/

A nemzeti pálcza kialakulása, azaz a független, egységes Olaszország létrehozása általában közös érdek volt. A megvalósítás módját azonban már osztályérdekek szabták meg. Ezért van az, hogy az olasz nemzeti mozgalomban több irányzat is jelentkezett.

A forradalmi eszközökkel dolgozó "Ifju Itália" mozgalom mellett a nagypolgárság és liberális nemesség érdekeit képviselő jobboldali irányzat nem értett egyet a harc forradalmi módszereivel, tevékenységét a békés propagandára, a tárgyalások és reformok terére korlátozta. Ez az irányzat az olasz egység két változatát népszerűsítette: az egyik a Savo-

yai dinasztai vezetésével akarta az ország egyesítését, a másik a pápa vezetésével kívánta létrehozni az olasz államok föderációját. Az utóbbinak Gioberti apát volt a képviselője, aki azt akarta, hogy a pápa hatalmát általában az egész világra terjesszék ki.

Az egyesítési törekvések, eredménytelenségük ellenére is ezekben az években juttatják el hatásukat a szélesebb tömegekig, bár az elmondott okok miatt gyakorlatilag semmit sem jutott előbbre a nemzeti felszabadulás és polgári forradalom ügye.

1846-47-ben az ellentétek kiéleződtek, a nehéz gazdasági helyzetben lévő tömegek elkeseredése növekedett. Az egyes államok, félve a forradalom kitörésétől, részleges reformokat hoztak. A helyzetet azonban súlyosbította az európai gazdasági válság, amely Olaszországra is kihatott. Az 1847-ben kiéleződött helyzet helyenként már véres összecsapásokat eredményezett, a következő évben pedig az olasz forradalom kitörésével egyidőben Európa nagy részében is fellángoltak a szabadságharcok.

Az olaszországi szabadságharc 1848-49-ben

A forradalmi vihar első jele Palermóban tünt fel, ahonnan a felkelés egész Szicíliára áttért. Rövid idő alatt egymást követték a megmozdulások, amelyeknek előbb a párizsi, bécsi, majd a pesti forradalmak adtak újabb és újabb lökést. A magyar szabadságharcot előkészítő ifjúság rokonszenvező érdeklődéssel figyelte az olasz eseményeket. Petőfi verssel köszöntötte az olasz forradalmat. /Lásd III. tábla./

A szabadságharcok hatására egész Olaszország felkelte az osztrák uralom ellen. A palermói tömegnyomás kényszerítette a nápolyi királyt, hogy alkotmányt adjon. Liberális minisztériumok megalakítását és polgári alkotmányok bevezetését eredményezték a római, toscanai, piemonti megmozdulások is.

A felszabadító harc az osztrák megszállás alatt álló Lombardiából indul el 1848 március 18-án a milánói felkeléssel. /Lásd III. tábla/. Gróf Radetzky tábornagy, az osztrák főparancsnok 150 000 fényi seregét öt nap alatt kiűzi Milánóból. Március 22-én Velencében is kitör a felkelés, 23-án már kikiáltják a köztársaságot. Ennek élén a kiváló olasz polgári forradalmár, Daniel Manin ügyvéd és újságíró került.

Egész Olaszország az osztrákok kiűzését követelte.

A forradalmi tömeghangulat kényszeríti Károly Albert királyt, hogy a felszabadító harc élére álljon. Vonakodva bár, de március 24-én hadat üzen Ausztriának, 25-én pedig csapatai átlépik a határt. Még a pápa is kénytelen csapatokat küldeni az osztrákok ellen. Amikor az Olaszország elleni háborúra Ausztria megkezdte a csapatok összeállítását, Szeged városa a magyar kormányhoz feliratot nyújtott be, amelyben tiltakozását fejezte ki az olasz szabadságharc elnyomása ellen. /Lásd III. tábla/.

A forrongás hírére Garibaldi visszatér Olaszországba és felajánlja kardját Károly Albertnek, a piemonti királynak, aki akadékoskodva, de mégis befogadja seregébe Garibaldit és vörössínges önkénteseit.

A szabadságharcnak ez az első szakasza felfelé ívelő volt és a népi erők győzelmét eredményezte. A következetes forradalmi erők gyengesége miatt azonban a kudarc elkerülhetetlen volt. A monarchikus érdeket védő reakció arra törekedett, hogy az önkénteseket és forradalmi tömegeket kikapcsolja a harcból. A tehetetlenkedő hadvezetés időt engedett Radetzky megerősödésére, aki június végén Custozsánál megverte az olasz sereget. Károly Albert megfutamodott, majd fegyverszünetet kötött Ausztriával. Lombardia ismét osztrák uralom alá került. Így lett áru- és így hagyta cserben a király a függetlenségi harcot.

A nápolyi király is sietett, hogy véget vessen Szicília függetlenségének. Elkergette a liberális kormányt, majd a pápával együtt visszarendelte csapatait a frontról.

A királyok harca után a nép most már maga akarta megvívni a saját küzdelmét. A frontról visszatérő Garibaldi és önkéntesei követelték az új háborút Ausztria ellen.

Augusztusban Livornóban megmozdulás volt, novemberben a felkelők Rómában leszúrták Rossi miniszterelnököt és megostromolták a pápai palotát. A pápa ábruhában Nápoly területére menekült. Az itt lejátszódó mozgalmat a régi carbonárik és az "Ifjú Itália" tagjai vezették.

1849. január 9-én Rómában kikiáltják a köztársaságot. A nemzetgyűlés megfosztja világi hatalmától a pápát, de garantálja számára a lelki hatalom szabad gyakorlását. Nemzeti tulajdonba vették az egyházi birtokokat. Márciusban a köztársaság vezetését 3 tagú bizottság /triumvirátus/ vette át, amelynek tagjai, Mazzini, Armellini és Saffi voltak. A parasztság azt remélte, hogy a nemzeti tulajdonba vett urasági földeket a köztársasági kormány kiosztja, de ez nem történt meg.

Rómával egyidőben /február 8-án/ Toscana fővárosában, Firenzében is kikiáltották a köztársaságot. Elhatározták a két köztársaság egyesülését, azonban a két terület burzsoáziájának vetélkedése miatt erre nem került sor.

Az Ausztriával kötött fegyverszünet lejáta után ismét megindul a harc a Habsburgok ellen. A katonai vezetés újra Károly Albert kezébe került, de ez a háború csak 11 napig tartott. Károly Albert a Garibaldi vezetésével ajánkozó római köztársaság szövetségét visszautasította, melynek eredménye az lett, hogy Novara mellett egy súlyos vereséget szenvedett, hogy fia II. Viktor Emánuel javára még a trónról is kénytelen volt lemondani. /Lásd III. tábla./

Radetzky csapatai kegyetlen bosszút álltak. A hőiesen védekező Brescia város elfoglalása után vált hírhedtté báró Haynau osztrák tábornok, aki vadállati kegyetlenséggel bánt el a lakossággal. Katonáinak szabad rablást és gyilkolást engedélyezett, gyermekeket és aggodat végeztetett ki, nőket korbácsoltatott meg. Kegyetlenségéért kapta a "bresciai hiéna" elnevezést.

zést. Itt gyakorolta azokat a módszereket, amelyeket a magyar szabadságharc leverése után nálunk is alkalmazott.

A novarrai vereség hírére Genuában köztársaságot követelő felkelés tört ki, de ezt nem az osztrákok, hanem a királyi csapatok verték le.

Az osztrák győzelem országsszerte az ellenforradalomnak kedvezett. Közben Bonaparte Lajos, a francia köztársaság elnöke 40 000 főnyi sereget küldött a pápa segítségére a római köztársaság ellen, míg a másik oldalról a nápolyi király támadta Rómát. Garibaldi hőiesen ellenállt, s talán reménye is lett volna a túlerővel szemben, de a főparancsnokság nem az ő kezében volt. Mazziniék bizalmatlansága miatt csak az utolsó pillanatban neveztek ki katonai diktátornak, de már késő volt. A római köztársaság elesett. Garibaldi pedig az ellenséges gyűrűn áttörve, az elkeseredetten védekező Velence, az olasz, egyben az európai szabadságharcok utolsó fellegvára segítségére sietett, de útközben kis seregének nagy részét, s őt magát is elfogták.

Velencében, amelyet az osztrák csapatok fogtak körül, rettenetes volt az éhínség, a lakosságot tifusz és kolera tizedelte. Ebben a helyzetben Radetzky szüntelenül bombázta a várost, de a védők hőiesen helytálltak. Az ostromlott város főparancsnoka a fizetéséről, a színházak a bevételükről mondtak le a védelem céljára, a harangokból ágyut öntöttek. A velenceiek 1849. júliusában katonai szövetséget kötöttek Kossuth Lajossal, a magyar szabadságharc vezérével, de a világsi fegyverletétel hírére 1849. augusztus 22-én, teljesen magukra maradván kénytelenek voltak kapitulálni, az osztrákok előtt. Velence elestével lezárult az 1848-49-es forradalmak korszaka. Piemont kivételével egész Olaszországban visszaállt ismét az önkényuralom rendszere. A forradalmi mozgalmak nem tudták kivinni az ország egységét. Ez még hosszú ideig váratott magára.

Az Olasz Légio Magyarországon

Magyarországon a helyzet sok vonatkozásában azonos volt. A fényes győzelmek, a súlyos veszteségek, az árulás és cselszövés nyomában mindig ott találjuk a néptömegek akaratát kifejező forradalmi szárnyat, amely azonban ugyanúgy nem tudta akaratát érvényre juttatni, mint ahogy nem tudta az olasz forradalmi irányzat. Küzdelmünket Európa elnyomott népei nagy reménnyel és bizakodással figyelték, mert ez kiindulópontját jelenthette a zsarnokságot fenntartó Habsburg hatalom hanyatlásának, sőt összeomlásának. Olaszországban Garibaldi képe mellett megjelent a Kossuth Luigi Dittatore dell' Ungheria feliratu olasz metszet, La Gloria című allegorikus metszet a magyar szabadságharcról és egyéb jelképes anyag, amely hirdette, hogy Magyarország az európai forradalmi mozgalmak élvonalában áll. A Monarchia elnyomatásban szenvedő népei rokonszenvet éreztek egymás iránt. "A Monarchia népei közül az a rokonszeny különösen a magyarok és az olaszok között volt a legjobban kifejlődve, mert mind a két nemzet évszázadok óta ugyanazon hatalom, az osztrák császárság hatalmát és elnyomását igyekezett magáról lerázni." Az elnyomó zsarnok hatalom éppen ezért az olasz tartományokban nagylétszámú idegen katonaságot, köztük sok magyart állomásoztatott. Az olasz csapatokat viszont kivonva Olaszországból, a Monarchia más területein helyezték el. E politikának megfelelően került Magyarországra 3 olasz ezred, de tisztjei és harcosai a magyar forradalom kirobbanását követően csak hamar nagyrésztben átálltak a magyar forradalom oldalára. Ott találjuk őket a lajtementi magyar seregben, az 1848 nyarán és őszén Jellasics altábornagy seregével szembeállított magyar haderőben, Debrecenben, a kápolnai csatában és más kiemelkedő ütközetben. Hozzájuk csatlakoztak a Magyarországon tartózkodó vagy éppen a forradalom hírére Magyarországra utazó olasz honfiak és együttesen felajánlották szolgálataikat a magyar szabadság ügyének.

1849-ig az olasz csapatok a régi csapatkötelékben, illetőleg egyéb honvéadalakulatokban szolgáltak. 1849 márciusában felmerült a gondolata, hogy a különböző olasz csapatokat külön légióba vonják össze. Így jött létre a magyarországi Olasz Légio első formája, amely két századból, azaz 334 emberből állt. 1849. április 10-én újabb rendelet látott napvilágot, amelyben megbízást adtak Győzei Vince őrnagynak a Magyarországon tartózkodó összes olasz csapatok és egységek Debrecenbe vezénylésére. E rendelet végrehajtása után sikerült a harmadik olasz századot is felállítani, s egyben a létszámot 403 emberre növelni. Azok az olasz hadifoglyok, akiket Kossuth javaslatára 1848. április hó 26-án és azt követően szabadonengedtek, 1849 elején már csaknem teljes létszámmal a magyar szabadságért küzdöttek. 1849 júniusában Monti ezredes vette át a légio parancsnokságát /szobrot Budapestén a Magyar Nemzeti Múzeum-Történeti Múzeum kertjében láthatjuk. Monti ezredes kinevezése után azonnal napiparancsot intézett katonáihoz:

"... a palermói, milánói, goitói, velencei hősökhöz hasonlóan, tartsatok fenn továbbra is a nemzetek becsületét a magyarok halhatatlan csapatai között. Bosszú az a kiáltás, amely a földetiteket és az osztrák, horvát hordák által elpusztított házaikat felől hozzátok jön és bosszú legyen a ti harci kiáltásoktok. Gyülekezzetek minnyájan a háromszínrő lobogó, a szabadság ezen szent szimbóluma köré egy gondolattal és egy fogadalommal: Halál az osztrák gyilkosokra! Éljen Magyarországi! Éljen Olaszországi!"

Julius 4-én Monti ezredes Szegedre ment és ismét kérte, hogy a magyar seregekben szolgáló olasz csapatokat egyesítsék, illetőleg a nem olasz nemzetiségűeket más csapatokhoz helyezték át. Monti egyik feliratát a másik után küldte a hadügyminiszternek. A gyors és kitartó munka eredményeképpen az Olasz Légio száma hamarosan elérte az 1000 főt, amelyet 2 zászlóaljba szerveztek. Az első zászlóalj 6 századból, a második zászlóalj 2 század, egy vadász század /Cacciatori/ és a lovas-

tüzze vitéz mellére a Katonai Érdemrend 3. osztályának rendje -
lét, hat hasonló rendjelet küldök Önnek azsal a kéréssel hogy
azokat nevemben légioja legvitézebbjei könt ossza szét.

Semmit sem óhajtok forróbban mint azt, hogy az Ön
hasája szabadságáért érzett rokonszenvenet hasonló nemes módon
tanusithassam, amiként Ön és katonái azt Magyarország irányá-
ban bebizonyították.

Kossuth Lajos kormányzó"

A Légio az utolsó percekig súlyos veszteségeket
szenvedve 1849. augusztus 20-án Orsovánál elhagyta a határt.
Augusztus 29-én Monti ezredes bucsúlevelet intézet a magyar
hadsereghez: "Feladatomból volt - írta - hogy a Magyarországon el-
szórt olaszokat egy csapatba gyűjtsem és katonailag megszer-
vezsem abból a célból, hogy tényleg képviseljék a magyarság ne-
mes harcában azt az igen meleg rokonszenvet, amelyet egész O-
laszország Árpád fiaira iránt táplál. A Légio Szegednél és Temes-
várnál a magyar sorokban harcolt és büszkén távozom, tudva, hogy
olasz vér öntözte Magyarország földjét a szabadság ügyéért....
Rövidesen ott lehetünk még, ahol a legyőzhetetlen szabadság
nagy harcát vívják és emlékezzünk mindig, hogy ezen utolsó há-
boru tanulsága szerint Olaszország és Magyarország egyesülve le-
tudják verni Ausztriát.

Monti Sándor ezredes"

Ekkor megkezdődött a Légio vándorlása. 1850. június
14-én Monti ezredes a feladatát betöltő Olasz Légiót feloszlato-
ta. "szeressétek Piemontot - mondta az ezredes - amely bennete-
ket, üldözötteket és mindenkitől elhagyottakat, saját fiaiként
befogadott és amelynek testvérei vagytok a közös név, szeren-
csétlenség és remény folytán; lássátok benne az önállóság ha-
talmas oszlopát és három színében Olaszország és Magyarország
ama zászlóját, amelyben annyira hittetek."

A megtorlás súlyos napjai

Az 1848-49-es szabadsághozsághalmak elbukása után O-
laszországra, de Magyarországra is az elnyomás és terror é-
vei nehezettek. A megtorlás irányítását a "nagymultu" Haynau-
ra bízták, aki az olaszországi szabadsághozsághalmak kegyetlen
vérbefojtása után méltán kapta a "bresciai hiéna" nevet. Mű-
ködése nyomán pataokban folyt a szabadságharcosok vére az or-
szágban. 1849 júniusában Lipótvár védőit akasztatta fel, köz-
tük Mednyánszky László honvéd őrnagyot és Gruber Lipót hon-
véd századost. Haynau kiadta az utasítást, hogy "Az összes
rebellis vezér, akikhez az önálló csapatok parancsnokai
számítandók, kötéltálgal kivégezendők. Az összes olyan egyén,
az inszurgensek közül, aki azelőtt a cs.k. hadseregben mint
tiszt szolgált, agyonlővetendő". E rendeletet követően Ara-
don kivégeztette a 13 tábornokot. Így esett áldozatul Aulich
Lajos, Damjanich János, Nagy Sándor József, gr.Vécsey Károly,
Török Ignác, Lahner György, Knézics Károly, Pöltenberg Ernő,
gr.Leiningen-Westenburg Károly, továbbá Kiss Ernő, Schweidel
József, Dezsöffy Arisztid és László Vilmos. De nem került el
a kivégzést az első magyar minisztérium miniszterelnöke Batt-
hyány Lajos sem, akit október 6-án a hírhedt Újépületben a-
gyonlővettek. Mellettük azonban százakra ment azoknak a szá-
ma, akiket minden törvényes ítélkezés nélkül gyilkoltak le.
Arad, Munkács, Josefstadt, Kufstein, Andenken, Komárom, Pé-
tervárad, Zára, Theresienstadt a borzalmas szenvedések tanu-
bizonyosságai. A szabadságért küzdő magyarok számos emlékirata
bizonyítja, hogy a halálos ítéletnél talán súlyosabb volt, ami-
kor az ítélet úgy szólt: "Kegyelem útján a halálos ítélet husz
évre nehézvasban eltöltendő várfogságra változtatott át."
Levéltáraink féltve őrzik az aradi 13 Consignation-
ját, ugyanugy, mint az osztrák haditörvényszék által elítéltek
fennmaradt névsorát, amelyben felleljük Pedrigoni őrnagyot is,
a magyarországi Olasz Légio parancsnokát. /Lásd IV.tábla./A

Indignation

No.	In the Staff of Command		Name	In the Staff of Command		Rank
	Regiment	Company		Regiment	Company	
1.	2nd Regt. 8th Cavalry	1st Co.	Lieut. Col. Chulick	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
2.	4th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Benjamin	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
3.	5th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Fessoff	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
4.	6th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Kip	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
5.	7th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Krich	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
6.	8th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Lohr	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
7.	9th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Loring	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
8.	10th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Nagel	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
9.	11th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Pattenberg	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
10.	12th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Schmidt	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
11.	13th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Storch	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
12.	14th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Vetter	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
13.	15th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Lazar	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
14.	16th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Krich	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.
15.	17th Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut. Ruffenberg	1st Regt. 8th Cavalry	1st Co.	1st Lieut.

Az aradi vértanúk halálos ítéleteinek egykori kimutatása.

nedves várbírtónk mélyén a foglyok azonban nem voltak tétle-
nek. Megszülettek az emlékiratok kéziratai, s ha el is pusztult közülük sok, számos megmaradt az utókornak tanulságul. Itt készültek azok a csodálatos rabfaragások, amelyekre 100 év távlatából is csak meghatottsággal tudunk tekinteni. Az egyik kézzel faragot órán olvashatjuk: "Palkovics Károly 1849-es volt esztergomi kormánybiztos 1855-ben komáromi fogságában ezen órát készítette." mások színes szalmából gyufatartót készítettek Munkács, Emlék stb. felirattal. Munkácson színes szalmából elkészítették a munkácsi vár látképét. A fentebb ismertetett anyagot a IV. táblán mutatjuk be gr. Teleki Blanka toiletté készségének képével együtt, amelynek egyik oldalán közepén zöld koszoruban sárga, vörös és feketével árnyékoltt betűkkel "Andenken", a másik oldalon csillagkoszoruban Kufstein felirat olvasható. Ugyancsak itt láthatjuk az ismeretlen festő alkotását, amelyen a végzetes októberi nap elevenedik meg.

Az osztály egység előkészítése

A szabadságért küzdő hazafiak nagy részének száműzetés lett osztályrésze. Emigrációba kényszerült Kossuth Lajos is. A Caprerára visszavonult Garibaldi ugyanígy, mint Kossuth, a kedvező alkalmat várta, hogy a megújuló szabadsághozzalomba bekapcsolódhasson. S amíg Mazzini Londonban szövögette Itália felszabadítási terveit menekült olasz társaival együtt, addig Kossuth széleskörű levelezést folytatott az olasz-magyar törekvések összehangolása érdekében. Bár az uralkodó amnesztiát hirdetett, de Haynau véres leszámolását követően - mint ezt a IV. táblán bemutatott Türr-levél is bizonyítja - a magyar emigránsok nem kívántak visszatérni.

A magyar menekültek 1851-ben megszabadultak a törökországi internáltságból. Kossuth Amerikába ment, hogy az amerikai közvéleményt a magyar ügy érdekében megnyerje. Utja dia - dalmenet volt, hiszen a tömegek mindenütt kitörő lelkesedéssel

ünnepezték. Emiatt a vezető kormánykörök aggodalmaskodva tartózkodóan fogadták. Amerikából visszatérve, Londonban telepedett meg, ahol szoros kapcsolatot létesített Mazzinivel.

Mazzini és bizonyos mértékig Kossuth is felkelések kirobbantása révén remélték sikerre vinni az osztrák elnyomás megszüntetését. Vetter altábornagy 1852. augusztus 21-én keltezett leveléből értesülünk arról, hogy az olaszországi felkelés tervébe Kossuth is be volt avatva. /Lásd IV. tábla./ 1853-ban Mazzini ki is robbantotta a milánói felkelést /előkészítésében Kossuth is részt vett/. A milánói mozgalommal egy időben Kossuth Magyarországon is nagyobb felkelést kívánt szervezni, s ezért 1853 februárjában Gál Sándort a déli felkelő seregek parancsnokává nevezte ki. /Lásd IV. tábla/ A kísérlet azonban sem Olaszországban, sem Magyarországon nem vezetett sikerre. Ugyanis ezekben az években Európaszerte hiányostak a forradalom feltételei, s az ilyen szűk körű kísérletek nem is vezettek eredményre. Marx Károly, akinek első magyarországi ábrázolását az V. táblán mutatjuk be, e ténykedést forradalomcsinálásnak nevezte. Ezért Marx élesen elítélte Kossuth akcióját. Ugyancsak Kossuth ellen foglalt állást szemére is. /Lásd V. tábla./

A kudarc után Kossuth megszakította kapcsolatait Mazzinivel és az olasz felszabadító mozgalom másik irányzatával kereste az összeköttetést. Ez az irányzat, amelynek az élén II. Viktor Emánuel szász király miniszterelnöke, gróf Cavour Camillo állott, a forradalmi egyesítési móddal szemben Piemont/szász királyság/vezetésével "felülről" akarta az olasz egységet megteremtetni, alkotmányos olasz királyság formájában. Szükségesnek tartotta, hogy politikai programjának megvalósításához valamelyik nagyhatalom - elsősorban Franciaország - támogatását megnyerje. Egyre nyiltabban lépett fel Ausztria ellen és összeköttetést keresett Garibaldival és Mazzinivel. Cavour az egységes és független Olaszország programjával valóban maga mellé tudta állítani Garibaldit, bár az olasz egység megvalósításának módját illetően különbözött a felfogásuk.

Olaszország bár közvetlenül nem volt érdekelt a krími háborúban /1853-1856/, mégis élénk figyelemmel kísérte Oroszország balkáni törekvéseit.

Törökország, Franciaország és Anglia erejük nagy részét Szevasztopol térségébe összpontosították. A szövetségés háderő azt remélte, hogy az erőd napok alatt elesik. Az első rohamok azonban megmutatták, hogy Szevasztopol terődfitménnyé építették ki, és így bevételre, ha lehetséges csak hosszú ideig tartó ostrommal érhető el. Ezért az ostromló csapatok előbb Blaklavát vették be. Ezután kezdődött csak meg Szevasztopol 11 hónapig tartó ostroma. /Lásd V. tábla/ A háborúban részt vett Kmetty György is Ismail pasa néven, mint török tábornok. Ugyanakkor Türr angol szolgálatba lépett, később fogságba került, bebörtönöztek, azonban Viktória angol királynő személyes közbenjárására visszanyerte szabadságát. Olaszországi katonai ténykedésével olyan népszerűségre tett szert, hogy a század végén levelezőlapot adtak ki Türr István fényképével és rövid életrajzával. /Lásd V. tábla/

1855. január 10-én Cavour miniszterelnök létrehozta Franciaország, Anglia és a szász királyság közötti szövetséget és nehéz küzdelmek árán, de rávette a parlamentet, hogy 15 ezernyi piemonti sereggel vegyen részt a krími háborúban. Hangsúlyozta: "... az olasz becsület helyreállítása csak akkor következhet be, ha bebizonyítja egész Európa előtt az olasz nemzet katonai értékeit." A szerződés megkötése után 18 ezer ember hajóra is szállt, de nagyobb akciókban már nem vehetett részt, mert 1856 februárjában a párizsi békekongresszus összeült. Cavour diplomáciai tevékenységének fényes sikerét bizonyítja, hogy a kongresszuson résztvehetett és az olasz kérdést a nemzetközi politika homlokterébe tudta állítani. Elhangzott híres mondása: "Loyon vagyunk már, nyargalni magunk is tudunk." Ezzel mindenki előtt világossá vált, hogy a béke csak rövid ideig tarthat.

Utasítás I. 2750
annak a ki Magyarhontá menend

1. Angol passussal menjen.
2. Bécsnek menjen. Tudja meg mennyi: s mind
Katonaság van Bécsben s környékén. Várak
e még Katonaság folyóik Kültise Clavdon
ba, s honnan?
3. Onnan Pestre menjen. Ott keresse fel Tessi
és Rényi urakat s mondja el nekik ezeket
Már tetemesebb idő óta előiges alkudozások
folytak köztünk s a Franciaország és Piemonti köz
mányok között Magyarországnak a háborúban
résztvételéért.
Ezek alapján az: hogy a szövetségesek egyet
célkattak, hogy ha csak III. Napóleon is nem tá
madtatik meg az Osztrák hatalma, Olaszország
nehéz lesz ellene boldogulni, s ha boldogulnának
is nem lehet a kényszer megolvasni, mert ha Ma
gyarország hatalma által az Osztrák első rendű
hatalommal harcolnak, végeznek bűn ki Olaszor
szágban és első utóbbi vizsgálat menjen.
Megintették tehát hogy az Osztrák Kényszeríté
snek Magyarország független államát emelésével
lehet megoldani.
En ezen nyilatkozat folytán feltételekkel költöm
Magyarország közne munkálatát - mert Nemzetem
végeztél könnyelműen játszanak irtéknek taktom,
s hazánk jövődjét csakommitálatni nem en
gáthetem.
Alap feltételek az hogy Magyarországnak nem
diverzionál károsítást, hanem On álló csodái
nált cselekedetnek. Előben az minen nyitva ipetátus
Eznek fő garanciáját abban keresem hogy
a) Franciaország sereg küldésük Magyarországra
b) Annak elől a Franciaország seregét a
Franciaország seregét a Franciaország seregét a
a Magyar Nemzet, s abban mondja utó. A Ma
1859

Kossuth 1859 májusában kelt utasítása a magyarországi
felkelés előkészítésére.

Olasz-magyar-francia szövetség Ausztria ellen

Az 1857-es gazdasági válság hatására megélenkültek az
olasz nemzeti mozgalmak, de fokozódott az elégedetlenség Francia
országban is III. Napóleon diktatúrájával szemben. Orsini két o
lasz társával a császár és felesége Eugénia ellen merényletet kö
vetett el, hogy Franciaországot az olasz ügy mellé való aktív
kiállásra szorítsa. A bombák 150 embert megöltek, de a császári
pár érintetlen maradt. /Lásd VI. tábla/ A merénylet után a Lon
donban élt, s az olasz-magyar emigrációval baráti kapcsolatot
tartó forradalmi demokrata Herzen röpiratot adott ki a merény
let után beállt nemzetközi helyzetről. /Lásd VI. tábla/

Ezután III. Napóleon jónak látta, hogy az elégedet
lenséget külső háború megindításával vezesse le. A körülmények
tehát siettették Cavour és III. Napóleon megállapodását. Megszü
letett 1858-ban Plombierabán a francia-szárd támadó szerződés,
amely szerint III. Napóleon támogatja az osztrákok kiűzését O
laszországból, abban az esetben, ha a háborút kiváltó ok nem
lesz forradalmi jellegű. Támogatása fejében azonban Savoyát és
Nizzát kérte Franciaországnak. A szövetséget egy házassággal is
megpecsételték, ugyanis III. Napóleon unokabocsa feleségül vette
Viktor Emánuel lányát.

A titkos megállapodást tettek követték. 1859 január
jában III. Napóleon Hübner osztrák nagykövetnek megjegyezte: "Saj
nálom, hogy kormányaink közt már nem olyan a jó viszony, mint a
multban volt." Rá néhány napra II. Viktor Emánuel kijelentette:
"Nem vagyunk érzéketlenek azokkal a jajkiáltásokkal szemben, a
melyek Itália annyi részéről szállnak felénk." Közben Piemont
fegyverkezett. Az osztrák külügyminisztérium azonban ultimátum
ban követelte a fegyverkezés beszüntetését, és a hadsereg lét
számának csökkenését. Az ultimátumot Piemont április 26-án visz
szautasította és Cavour nagy nyugalommal kijelentette: "A kocka
el van vetve, megcsináltuk a történelmet, most menjünk ebédelni."

Ferenc József az ultimátum visszautasítása után 1859. április 28-án "Népeimhez" címen háromnyelvű manifestumot adott ki, amelyben bejelentette a háborút. /Lásd VIII.tábla/ Ezzel valóra vált Herzen jóslata, aki néhány nappal a háború kitörése előtt Pulszkynához írt levelében ezeket írta: "... beszűnik majd a várható győzelemről s iszunk a hősekre, akik el fognak esni." /Lásd VI.tábla/

1859. április 29-én Gyulai Ferenc osztrák főparancsnok átlépte a Ticinót. A francia hadsereg gyors ütemben egyesült a szárd seregekkel, Garibaldi alpesi vadászaival és ezzel megkezdődött az Észak-Lombard háború. /Lásd VI.tábla/ Valóra vált Garibaldi álma, amelyet Türr Istvánhoz írt levelében 1859. III. 25-én így fogalmazott meg: "Mily öröm lesz számomra, ha Önnel együtt menetelhetek annak a harcnak a mezején, mely a mi szép hazánk felszabadítására készült." /Lásd VI.tábla/

A Magyar Nemzeti Igazgatóság és a Magyar Légió Olaszországban

Az osztrák-ellenes küzdelemben a magyar emigráció is bekapcsolódott. Kossuth minden lehetőséget meg akart ragadni, amitől a magyar ügy jobbrafordulását remélte. Ezért annak ellenére, hogy III. Napoleon uralomra jutását a reakció győzelmének nevezte, mégis bizott a francia támogatásban és hajlandóságot mutatott a szövetezésre. Mint mondotta, az adott körülmények között az Ausztria elleni szövetséget "... még magától az örökkévaló örögtől is elfogadnám, csak vigyáznék magamra, hogy el ne vigyen." ... A bekapcsolódás lehetősége nem is várattott sokáig magára. Kezdetben Szárvádi Frigyes, az emigráció kiemelkedő alakja közvetített az olasz-francia szövetség és Kossuth között. Kossuth a tárgyalásokat III. Napóleonnal és Cavour piemonti miniszterelnökkel meg is kezdte. /Lásd VI.tábla./ III. Napoleon azt a megbízatást adta Kossuthnak, hogy utazzék Angliába és az osztrákokat támogató kormányt kapcsolja ki a harc mezejéről. Ezzel

szemben a császár 20 000 főnyi segédhadat állít fel, amely egy később megjelölt időben, az időközben szervezett magyar légióval egyesülve Magyarországra tör. Ezek a megbeszélések Kossuth ismételten kifejtette a már korábban Cavourhoz intézett emlékiratában felvetett gondolatokat, miszerint nem hajlandó felelőtlenül felkelést hirdetni Magyarországon, csak ha erős francia olasz sereg lép magyar földre. "Ha valakinek e világon, nekem bizonyára nem szabad nemzetem vérével és sorsával könnyelműen játszani. Irtózatossággal volna tőlem, ha én hontalanságon természetes aspirációinak engedve, a magyar nép bizalmával visszaelné, s hazámat bajba sodornám". /Lásd VI.tábla./

Április 25-én Genuában megalakult Kossuth, Teleki László és Klapka vezetésével a Magyar Nemzeti Igazgatóság az emigráció harcának irányítására. /Lásd VII.tábla/ Május 8-án Kossuth levelet intézett Telekihez és ebben leszögezte, hogy a legfontosabb teendő a nemzetiségekkel való együttműködés és a Magyar Légió megalakítása. /Lásd VII.tábla/ Kezdetben a Légiót 2 gyalogos és egy lovas dandárrá tervezték, de ugyanakkor szükségnek tartották egy tüzér és egy utászrészleg megalakításának gondolatát is felvetni. Bár a piemonti kormány nem nagyon lelkesedett a magyar légió felállításán, Cavour miniszterelnök nagy lehetőségeket látott benne.

A légio megalakítását követően az emigrált tisztek jelentős része Genuába sietett. Teleki, Klapka, Perczel felhívást bocsátottak ki az osztrák hadseregben szolgáló magyar honvédekhez és tisztekhez: "A fekete, sárga osztrák zászló leghalálosabb ellenségeket zászlója; tehát reátok nézve a honátlalás zászlaja. Nem maradhattok meg alatta. A magyar zászló itt van felülve, azok táborában, akiket az osztrák ellenségeinek hív. Az olasz ügy a magyarral egy; ha megdől az osztrák kormány Olaszországban, kikergetendjük azt a magyar hazából is, és szabadok leszünk, úgy mint voltak apáink." Veres Sándor Kossuthhoz írt levelében azonban kifogásolta a Légio elnevezését. "Légio elneve-

sés alatt a mai világban oly csapat értetik, mely azon állam érdekeiért harcol, bizonyos szerződés mellett, mely őt fizeti. E szerint mi, ha Légio vagyunk, nem hazánk érdekeiért harcolunk. Ez minket végtelenül nyugtalanít. Sajnos volna magunkat, mint emigráció, e név által a longyelekkel egy kategóriába helyezni, s a haza ügyét reménytelennek, s elveszettnek vallani be." Ihász hasonlóan fájdalmasan nyilatkozott Kossuthoz június 11-én írt levelében: "Szegény hazánkról említés sincs a rég várt dekrétumban. Magyar Légio a piemonti hadseregben piemonti lobogó alatt! Ennyi az egész. Szívem vérzik, valahányszor lelovagolok, s otthagynom legszebb remények közt lelkes kis csapatomat, melynek száma a mai létszám szerint 45."

Később a felmerült nehézségek egyrésze megoldódott. Ugyanis Teleki megállapodott Cavourral, hogy a magyar seregnek magyar zászlaja, magyar nemzeti jellege, s hazai rendeltetése biztosítva lesz. Ez már megmutatkozott az eskü szövegében is: "Esküszöm hűséget Magyarhonnak, engedelmet a magyar nemzeti kormánynak, mielőtt alakuland, hogy hazán jogait és függetlenségét kivívja. Esküszöm hűséget és engedelmséget Viktor Ernő királynak azon időre, melyet olasz földön töltendek. Esküszöm, hogy híven teljesítenem minden kötelességemet, mint katonája a magyar seregnek, mely célja Ausztria, mint Magyarország és Olaszország közös ellensége ellen harcolni."

Ezzel lényegében a leglényegesebb kérdések megoldódtak, jóllehet nem volt még minden elintézve. Klapka igyekezett azonban a légio lényegét illetően a kételyeket eloszlatni. Június 16-án kiadott napiparancsában hangsúlyozta: "Ámbár a légio jelenleg a piemonti seregnek egy részét képezvén, alkalmas a közös ellenség ellen Olaszországban is vívhat, ezen kivételes állásban csak addig fog maradni, míg az képes leendő saját hazájába visszatérni és annak felszabadításában közremunkálkodni."

Minist. Cavourral írt levele. parancsok.
Június 16-án kiadott napiparancs.
Dandártörzsi eskü.

Reinhold György, tábornok

1. Inas "Ere" -
2. Inas "Ere" -
3. Inas "Ere" -
4. Inas "Ere" -
5. Inas "Ere" -
6. Inas "Ere" -
7. Inas "Ere" -
8. Inas "Ere" -
9. Inas "Ere" -
10. Inas "Ere" -
11. Inas "Ere" -
12. Inas "Ere" -
13. Inas "Ere" -
14. Inas "Ere" -
15. Inas "Ere" -
16. Inas "Ere" -
17. Inas "Ere" -
18. Inas "Ere" -
19. Inas "Ere" -
20. Inas "Ere" -
21. Inas "Ere" -
22. Inas "Ere" -
23. Inas "Ere" -
24. Inas "Ere" -
25. Inas "Ere" -
26. Inas "Ere" -
27. Inas "Ere" -
28. Inas "Ere" -
29. Inas "Ere" -
30. Inas "Ere" -
31. Inas "Ere" -
32. Inas "Ere" -
33. Inas "Ere" -
34. Inas "Ere" -
35. Inas "Ere" -
36. Inas "Ere" -
37. Inas "Ere" -
38. Inas "Ere" -
39. Inas "Ere" -
40. Inas "Ere" -
41. Inas "Ere" -
42. Inas "Ere" -
43. Inas "Ere" -
44. Inas "Ere" -
45. Inas "Ere" -
46. Inas "Ere" -
47. Inas "Ere" -
48. Inas "Ere" -
49. Inas "Ere" -
50. Inas "Ere" -
51. Inas "Ere" -
52. Inas "Ere" -
53. Inas "Ere" -
54. Inas "Ere" -
55. Inas "Ere" -
56. Inas "Ere" -
57. Inas "Ere" -
58. Inas "Ere" -
59. Inas "Ere" -
60. Inas "Ere" -
61. Inas "Ere" -
62. Inas "Ere" -
63. Inas "Ere" -
64. Inas "Ere" -
65. Inas "Ere" -
66. Inas "Ere" -
67. Inas "Ere" -
68. Inas "Ere" -
69. Inas "Ere" -
70. Inas "Ere" -
71. Inas "Ere" -
72. Inas "Ere" -
73. Inas "Ere" -
74. Inas "Ere" -
75. Inas "Ere" -
76. Inas "Ere" -
77. Inas "Ere" -
78. Inas "Ere" -
79. Inas "Ere" -
80. Inas "Ere" -
81. Inas "Ere" -
82. Inas "Ere" -
83. Inas "Ere" -
84. Inas "Ere" -
85. Inas "Ere" -
86. Inas "Ere" -
87. Inas "Ere" -
88. Inas "Ere" -
89. Inas "Ere" -
90. Inas "Ere" -
91. Inas "Ere" -
92. Inas "Ere" -
93. Inas "Ere" -
94. Inas "Ere" -
95. Inas "Ere" -
96. Inas "Ere" -
97. Inas "Ere" -
98. Inas "Ere" -
99. Inas "Ere" -
100. Inas "Ere" -

Amig Olaszországban Klapka, az 1849-es komáromi hős a légiónt szervezte, addig Kossuth Angliában nagy beszédeket tartott és Charles Gilpin angol képviselő közreműködésével megbuktatta az angol kormányt, s lord Palmerstont juttatták Anglia miniszterelnöki székébe, aki semlegességi politikát folytatott a francia-osztrák háborúban. /Lásd VI. tábla./

A toborzás még javában tartott, amikor a magyar vér már áztatni kezdte Olaszország földjét. A Pesti Napló 1859. június 24-én számolt be arról, hogy Türr István súlyosan megsebesült. "A golyók sűrűn füttyültek minden felé, s egyik Türrnek bal karját törte el, s még akkor is a félelmet nem ismerő magyar vezényelt és bátorította katonáit a rohamra, s mondá jószágon, hogy nem lehet a hazát szabaddá tenni és győzni nagy áldozatok nélkül."

A légióba csaknem elsőnek érkező Türrt és Winkler Lajost számosan követték. Tüköryt, aki Szelin Effendi néven szolgált a török hadseregben, Klapka 1859. június 20-án kelt levelével hívta meg, amelyben írta: "...magyar sereget alakítandunk... és meg fogjuk kísérelni a haza megszabadításának nagy művét." Erre az emigrációnak valóban minden reménye meglehetett, mert a Buffalórai hídnál /Magenta mellett/ június 4-én igen súlyos vereséget mértek a szövetségesek az osztrákokra. A piemonti háború sok áldozatot követelt, de még mindig maradt elég erő a solferinói csata megvívásához, ahol is 1859. június 24-én a még meglévő ütőképű osztrák hadsereg is megsemmisült.

"Borzasztó volt látni és hallani - írta Teleki - a kinok bálványozásán azon fájdalmas kiáltásokat, melyet a franciák, arabok, kabilok, elzászi németek, provenszálok, katalánok, románok, szlovákok, horvátok, osztrákok, csehek lengyelek mindegyik saját nyelvén jajgatott." Ez a véres ütközet, amely a vöröskereszt felállítását is eredményezte, még korántsem oldott meg mindent. Magyarország felszabadítása nélkül - hangsúlyozta Pulszky - az osztrák kérdés nem lesz megoldva. Hason-

ló nézetben volt Kossuth és Cavour is.

Julius 6-án a légión már 4 000 emberből állt. Klapka minden erejét a légión létszámának növelésére összpontosította és bárhol, ahol az osztrák uralmat gyengíteni lehet, bevetését szükségesnek tartotta. Az elképzelések szerint a Légión létszáma 8-10 ezer főre szaporítható fel, amely már elegendő lenne ahhoz, hogy adott esetben a magyarországi felkelőkhez csatlakozva szabadságharcot lehessen ismét kezdeni. S ekkor váratlanul érkezett a hír, hogy július 11-én III. Napóleon, Villafrancánál találkozott I. Ferenc Józseffel és fegyverszünetet, illetőleg hamarosan békét kötöttek. "A villafrancai végső nap oly percben tette semmivé reményeimet - írta Kossuth - midőn hazám felszabadítása már csaknem kezünkben volt, mint érett gyümölcs, mely leszedésre vár." /Lásd VIII. tábla/ Kossuth hamarosan tájékoztatta Pulszkyt a békekötés következményeiről, "... mely szegény hazánk kilátásait semmivé tette". Cavour áruháznak tekintette a szerződést és lemondott. Inkább összeesküvő forradalmár leszek - mondotta - mintsem ebbe belenyugodjak. A kialakult helyzetre mi sem jellemző jobban, mint hogy az új miniszterelnök a szerződést úgy írta alá: "Ami engem illet, elfogadom." Ezzel a ténnyel biztosította Piemont cselekvési szabadságát a jövőre nézve. Ez annál is fontosabb volt, mert a győzelmek hatására megerősödtek az olasz nép küzdelmei, melynek eredménye az lett, hogy Pármában, Modenában, Toscana hercegségében megdöntötték az Ausztriát kiszolgáló kormányokat és csatlakoztak Piemonthoz. Romagna kikiáltotta függetlenségét és népszavazás útján szintén Piemonthoz csatlakozott.

A béke értelmében, amelyet III. Napóleon a forradalmi jellegű megmozdulások hatása alatt erőszakolt ki, Franciaország beszüntette a háborút, Ausztria megtartotta Velencét, de lemondott Lombardiáról, Toscana, Modena és Romagna hercegi, illetve pápai uralom alá kerültek.

A fegyverszüneti szerződés kiábrándítóan hatott az olasz nép fiaiira, - akik látták, hogy III. Napóleon célja valóban Olaszország egyesítésének megakadályozása, azaz, hogy Olaszország a Földközi tenger térségében ne lehessen Franciaország vetélytársa - ugyanugy, mint a magyar emigrációra. Mindenki látta, hogy csak arra volt jó a magyar emigráció, hogy eszköznek használják fel Ausztria megsarolásához.

A végleges megállapodás értelmében Savoya és Nizza Franciaországgá lett, Piemont megkapta Lombardiát, továbbá egyesült vele Romagna, Toscana, Parma és Modena.

Olaszország egyesítése felé ezzel történt ugyan egy nagy lépés, de a háború nem hozhatta meg a várt eredményt. Velence továbbra is a Habsburgok uralma alatt maradt, Dél-Itália és Szicília pedig a Bourbonok reakciós igája alatt szenvedett.

A békekötés alatt már mindenki előtt világossá vált hogy a magyar légión fel kell oszlatni, anélkül, hogy tulajdonképpen célját Magyarország felszabadítását befejezte volna. /Lásd VIII. tábla/ Kossuthnak első dolga volt, hogy ha már a házán segíteni nem lehet - a Légión katonáiról gondoskodni. Tártyalásokkal sikerült elérni, hogy a sereg tagjai kivétel nélkül Magyarországra visszatérhettek, illetőleg kívánságra francia szolgálatba léphettek. Julius 14-én a Magyar Nemzeti Igazgatóság elbucsuozott a Légióntól és ezzel a légión lényegében feloszlott.

Olaszország egyesítését szem előtt tartó politikusok világosan látták, hogy "III. Napóleon császár akarta, hogy Olaszország olasz legyen, de azt nem akarta, hogy egy legyen. Akart olasz nemzetiséget, de nem akart olasz nemzetet. Az olaszok ellenben nemzet akartak lenni, egy és független." Éppen ezért Garibaldi kilépett a piemonti hadseregből és a toscanai hadsereg parancsnokságát vette át. A külföldi diplomácia azonban nem nézte jó szemmel Garibaldi fegyveres készülődését és mivel a király sem támogatta, a toscanai hadsereget is elhagyta. "A férfiak könnyes szemekkel kövölték Garibaldi lemondásának

hírét, s a hangulat olyan volt, mint amió egy nagy nemzeti szerencsétlenség alkalmával szokott uralkodni."

Az uralkodó által leállított harcot az olasz nép azonban folytatta tovább, s Garibaldi és önkénteseinek újabb fellépése hamarosan döntő fordulatot jelentett az olasz nemzeti egység ügyében.

Garibaldi és a marsalai eser

1860 első napjaiban Cavour még nem látta elérkezőnek az időt Szicília és Közép-Itália egyesítésére. Két nagy népmozgalom azonban a politikai helyzetet lényegesen megváltoztatta. Az egyik Észak- és Közép-Olaszország hercegeiben zajlott le 1859 őszétől 1860 tavaszáig. A másik az 1860 áprilisában Sziciliában kitört parasztfelkelés volt, amely a szicíliai népet rabszolgaságban tartó, kizsákmányoló földbirtokosok és II. Ferenc nápolyi király zsarnoki uralma ellen irányult. A titkos mozgalmak mögött mindenki Guiseppe Garibaldi és Mazzinist sejtette. "A katonák legnagyobbjai ellen küzdöttem - írta uralma fénykoráról, korábban Metternich- Sikerült császárokat, királyokat egymással kibékítenem. Sikerült kiküszöbölnöm azt az ellentétet, mely a cár, szultán és a pápa között évtizedekig fennállott, s amellyel Európa békéjét veszélyeztették. De minden sikert kétségessé tett egy ember. Nem volt senki sem a földön, aki több nehézséget gördített volna az utamba, mint egy sovány, sápadt és rongyos olasz briganti, akinek szónoklata olyan elsőprő erejű, mint a vihar, aki oly tüzes, mint egy apostol, oly kitanult, mint egy tolvaj, vakmerő, mint egy komédiás és fáradhatatlan, mint egy hősszerelmes. Ez a férfi Mazzini volt."

Az 1857-ben alakult Nemzeti Társaság - amelynek lelke Mazzini volt - Garibaldiért kérte fel a szicíliai forradalom segítségére. /Lásd IX. tábla/. Garibaldi két hajója, a "Piemont" és a "Lombard" Genuából észrevétlenül kifutott a tengerre. Vá-

megmondta a napolyi király hatalmas flottája és százezres se-
rege állott. Megtévésztesül Afrika felé hajóztak, majd Szici-
liát megkerülve, a napolyi hajóhad éberségét kijátssza, 1860.
május 11-én a magyar Türr István tervei alapján a nyugatszici-
liai Marsalában partraszálltak. /Lásd IX. táblát/. Sziciliában
a parasztek tömege csatlakozott hozzájuk, melyet még az is elő-
segített, hogy Garibaldi az örlési adót eltörölte és földeket
osztott ki nekik. A történelem egyik legnevezetesebb vállalko-
zása, a hős ezer önkéntes sziciliai expedíciója végeredményben
a népi erők spontán fellépésével végül is Itália egyesítéséhez
vezetett.

Garibaldi seregében ügyvédek, matrózok, egyetemi
hallgatók, munkások és halászok mellett ott találjuk a magyar
hazafiakat is. Ezeknek száma egyre növekedett. Erre annál is
inkább lehetőség volt, mert Villafranca után, mint ahogy ezt
Ihász 1859. október 21-én Kossuthoz írt levelében is olvashat-
juk, a magyar tisztek seregszervező munkája egy percre sem állt
meg. /Lásd IX. tábla/ III. Napóleon árulása után a magyar emigrá-
ció vezetői, ha nagy csalódás árán is, de megtanulták, hogy a
reakciós III. Napóleon helyett a haladó népi erőkkel kell szü-
vetkezniük. Ezért Garibaldit - akiről méltán mondták 1859 má-
sodik felében, hogy "Garibaldi ma a párt főnöke", állandóan fi-
gyelemmel kísérték. Így érthető, hogy május 6-án Pulszky, négy
nappal később Ihász már részletesen ismertethette Kossuth-tal
Garibaldi elindulását. /Lásd IX. tábla/

La Masa, a sziciliai forradalom vezérének csatla-
kozása után /Lásd IX. tábla/ a kis sereg rövid idő alatt 25 000-
re növekedett. Az ellenük küldött napolyi királyi sereget a
felkelők Calatafininál szétverték. Ezután az ellenség főerejét
megkerülve, Palermo felé vonultak. Az itteni harcok során halt
hősi halált Tüköry Lajos ezredes, aki Garibaldi szavai szerint:
"... a vitézség klasszikus földjének méltó képviselője." /Lásd
IX. tábla/

Ihász levele Tüköry hősi haláláról.

lők szemben a napolyi király hatalmas flottája és százezres se-
rege állott. Megtévésztesül Afrika felé hajóztak, majd Szici-
liát megkerülve, a napolyi hajóhad éberségét kijátssza, 1860.
május 11-én a magyar Türr István tervei alapján a nyugatszici-
liai Marsalában partraszálltak. /Lásd IX. táblát/. Sziciliában
a parasztek tömege csatlakozott hozzájuk, melyet még az is elő-
segített, hogy Garibaldi az örlési adót eltörölte és földeket
osztott ki nekik. A történelem egyik legnevezetesebb vállalko-
zása, a hős ezer önkéntes sziciliai expedíciója végeredményben
a népi erők spontán fellépésével végül is Itália egyesítéséhez
vezetett.

Garibaldi seregében ügyvédek, matrózok, egyetemi
hallgatók, munkások és halászok mellett ott találjuk a magyar
hazafiakat is. Ezeknek száma egyre növekedett. Erre annál is
inkább lehetőség volt, mert Villafranca után, mint ahogy ezt
Ihász 1859. október 21-én Kossuthoz írt levelében is olvashat-
juk, a magyar tisztek seregszervező munkája egy percre sem állt
meg. /Lásd IX. tábla/ III. Napóleon árulása után a magyar emigrá-
ció vezetői, ha nagy csalódás árán is, de megtanulták, hogy a
reakciós III. Napóleon helyett a haladó népi erőkkel kell szü-
vetkezniük. Ezért Garibaldit - akiről méltán mondták 1859 má-
sodik felében, hogy "Garibaldi ma a párt főnöke", állandóan fi-
gyelemmel kísérték. Így érthető, hogy május 6-án Pulszky, négy
nappal később Ihász már részletesen ismertethette Kossuth-tal
Garibaldi elindulását. /Lásd IX. tábla/

La Masa, a sziciliai forradalom vezérének csatla-
kozása után /Lásd IX. tábla/ a kis sereg rövid idő alatt 25 000-
re növekedett. Az ellenük küldött napolyi királyi sereget a
felkelők Calatafininál szétverték. Ezután az ellenség főerejét
megkerülve, Palermo felé vonultak. Az itteni harcok során halt
hősi halált Tüköry Lajos ezredes, aki Garibaldi szavai szerint:
"... a vitézség klasszikus földjének méltó képviselője." /Lásd
IX. tábla/

Garibaldi seregében ügyvédek, matrózok, egyetemi
hallgatók, munkások és halászok mellett ott találjuk a magyar
hazafiakat is. Ezeknek száma egyre növekedett. Erre annál is
inkább lehetőség volt, mert Villafranca után, mint ahogy ezt
Ihász 1859. október 21-én Kossuthoz írt levelében is olvashat-
juk, a magyar tisztek seregszervező munkája egy percre sem állt
meg. /Lásd IX. tábla/ III. Napóleon árulása után a magyar emigrá-
ció vezetői, ha nagy csalódás árán is, de megtanulták, hogy a
reakciós III. Napóleon helyett a haladó népi erőkkel kell szü-
vetkezniük. Ezért Garibaldit - akiről méltán mondták 1859 má-
sodik felében, hogy "Garibaldi ma a párt főnöke", állandóan fi-
gyelemmel kísérték. Így érthető, hogy május 6-án Pulszky, négy
nappal később Ihász már részletesen ismertethette Kossuth-tal
Garibaldi elindulását. /Lásd IX. tábla/

La Masa, a sziciliai forradalom vezérének csatla-
kozása után /Lásd IX. tábla/ a kis sereg rövid idő alatt 25 000-
re növekedett. Az ellenük küldött napolyi királyi sereget a
felkelők Calatafininál szétverték. Ezután az ellenség főerejét
megkerülve, Palermo felé vonultak. Az itteni harcok során halt
hősi halált Tüköry Lajos ezredes, aki Garibaldi szavai szerint:
"... a vitézség klasszikus földjének méltó képviselője." /Lásd
IX. tábla/

La Masa, a sziciliai forradalom vezérének csatla-
kozása után /Lásd IX. tábla/ a kis sereg rövid idő alatt 25 000-
re növekedett. Az ellenük küldött napolyi királyi sereget a
felkelők Calatafininál szétverték. Ezután az ellenség főerejét
megkerülve, Palermo felé vonultak. Az itteni harcok során halt
hősi halált Tüköry Lajos ezredes, aki Garibaldi szavai szerint:
"... a vitézség klasszikus földjének méltó képviselője." /Lásd
IX. tábla/

Palermónál kitünt Türr Istvánt Garibaldi tábornokká és a nemzetőrség főfelügyelőjévé nevezte ki.

Nápoly felszabadítása

A győzelmes harcok eredményeképpen Szicília függetlenné lett a nápolyi királyságtól. További terve az volt Garibaldinak, hogy megerősített seregével átkel a tengerszoroson, hogy Nápoly felszabadításával folytassa a harcot. Winkler ezredes Dunyovhoz írt levelében 1860. augusztus 17-én az előkészületekről részletesen beszámolt. /Lásd X.tábla/ Viktor Emánuel azonban, akinek Garibaldi megszerelte egész Sziciliát, megijedt, hogy a nápolyi bevonulás újabb népmozgalmat és a köztársaság kivívását eredményezheti. Ezért az uralkodó hivatalosan megtiltotta, hogy Garibaldi a Messinai szoroson átkeljen. Cavour ugyan egyetértett Viktor Emánuellel, mégis egy magánlevélben átkelésre biztatta Garibaldit. Cavour tehát a forradalmi erőket akarta felhasználni a nápolyi királyság megdöntésére. Valójában azonban a forradalmi hullám rémülettel töltötte el a piemonti kormányt. Pulszky 1860. augusztus 26-án Kossuthoz írt levelében írta, hogy Farini nyíltan ki is jelentette, hogy a forradalmat fel akarják használni, de nem kívánják oly erőre felnővelni, hogy feltételeket szabhasson.

Minden tiltakozás ellenére, 1860. augusztus 18-án Garibaldi átkelt a szoroson és egy éjszaka meglepetésszerű támadással elfoglalta Reggiót és szeptember 5-én már Salerno előtt állt. A nápolyi király udvarában nagy lett az ijedelem és fejetlenség. A király az utolsó pillanatban elmenekült Gaeta várába, majd a pápához. Garibaldi szeptember 7-én megérkezett Nápolyba. Nápolyban felkelés tört ki és nagy ünnepléssel fogadták a garibaldistákat. /Lásd X.tábla/.

A nép óriási lelkesedéssel, diadalmenetben kísérte a történelmi nevezetességű vörösingében bevonuló szabadsághóst. Garibaldi Viktor Emánuel nevében mint diktátor, hatalmá-

ba vette II. Ferenc volt nápolyi királyságát. Garibaldi Nápoly elfoglalása után Türrt Nápoly és környéke katonai parancsnokává nevezte ki, aki azonnal felhívással fordult a néphez. /Lásd X.tábla./

Garibaldinak már csak egy vágya volt, hogy Közép-Itáliát és Rómát felszabadítva a római Capitolumon kiálthassa ki az egységes Olaszországot. Viktor Emánuel kormányát viszont rémülettel töltötte el a népi felszabadító harc új lendülete. Gyorsan meg akarta előzni Garibaldit, nehogy Közép-Itáliát is elárhassa a forradalom hulláma.

A Nápolyba érkező Mazzini sürgette a köztársaság kiáltását, de Garibaldi habozott, Közben az elrendelt népszavazás október 21-én a Piemonttal való egyesülés mellett döntött. /Lásd X.tábla/ Közben megérkezett Viktor Emánuel, akit Garibaldi Teanónál fogadott és november 6-án együtt a nép hatalmas lelkesedése közepette bevonultak Nápolyba. /Lásd X.tábla/

Az Olaszországba emigrált magyarok ezekből a küzdelmekből is bőségesen kivették a részüket. "A magyarok - írja Gonda Béla Türr feljegyzései alapján készült életrajzában - eddig csak az olasz csapatokba olvadva harcoltak, s így egyesek vitézségénél alig tűnt fel más a mi harcosaink részéről. Ébert, Eberhart mint dandárparancsnokok szerepeltek, s a többi alárendelt és törzstiszt pedig úgy szét volt szórva apróbb vezényletekkel, hogy a nagy egésznél alig tűnhettek fel. Mogyoródy az általa szervezett magyar légióval Sziciliában, különösen Messinában több kisebb csatározásokban vett részt. Ugyanez a légió augusztus 15-én bevette St. Angelót, melyben egy gyalogezred és két lovas század bourbon katonaság volt, s amely ugyancsak kulcsa lett a garibaldisták hadállásának Voltournónál. Türr, mint hadosztályparancsnok, a hadseregben szétszórta magyarokat összpontosítani kívánta egy légióba, s a gyalogság megszervezésével Mogyoródyt, a lovasság megalakításával pedig Figyelmešst és Scheitert bizta meg. Azonban ló, fegyver és ruházat hiányában

A légio rendszeres szervezése csak Nápolyban jöhetett létre. Türr ekkor már Nápoly katonai kormányzója volt, tehát annál könnyebben alakulhatott a légio, amennyiben Türr kezében volt a buorbon hadak minden elfoglalt hadikészlete, s igazán el lehetett mondani, hogy ebben az időben Nápoly inkább a magyarok, mint az olaszok főhadiszállása volt, amennyiben Türr táborakára is nagyjából magyarokból állott."

Szeptember 18-án a Magyar Nemzeti Igazgatóság egyezményt kötött a piemonti kormánnyal az Ausztria elleni háborúban való együttműködésre. Kossuth Türrhez intézett levelében ismertetette az egyezményt, a haditerveket és arra kérte Türrt, hogy beszélje rá Garibaldit az akcióban való részvételre. /Lásd VII.tábla/ A Nemzeti Igazgatóság ebben a háborúban megint jelentős szerepet szánt a Garibaldi rendeletére felállított Légiónak, amelyről Vidata Dunyovhoz írt levelében is megemlékezett. /Lásd I.tábla/. Garibaldi a légióval, mint ezt Kossuthhoz írt levelében kifejti, meg volt elégedve. "A Magyar Légio, amelyet 1860-ban vezényelni szerencsém volt, - írta - a testvériség dicső hatását a marsalai ezer iránt azon féltékeny vitézséggel töltötte be, amely az ön hős nemzetének kiváló tulajdona." Az olasz király 1860. augusztus 31-én királyi kitüntetésben részesítette a légióban kitűnt hősöket. /Lásd VII.tábla./

Az egységes Olaszország megteremtése

Az uralkodó kívánságára a római hadjárat egyelőre elmaradt. Október 27-én Garibaldi átadta a diktátori hatalmat II.Viktor Emánuelnak, s azután anélkül, hogy érdemeiért bármiféle kitüntetést elfogadott volna, bucsút vett katonáitól, s egy zeák vetőmaggal visszatért Caprerára parasztnak. /Lásd XI.tábla/. A cápuai, voltturnói véres ütközetek nyomán, - amelyben a magyarok vére bőségesen öntözte a csatamezőt -

megnyílhatott az első olasz parlament, ahol II.Viktor Emánuel Olaszország királyává kiáltották ki. /Lásd XI.tábla/ Ezzel Olaszország egyesítésének második szakasza lezárult. Veleence és a pápai állam Róma körül megmaradt részének kivételével, lényegében kialakult az olasz nemzetállam a savoyai dinasztia uralma alatt.

Az olasz mozgalom hatása a magyar szabadságtörekvésekre

A magyar emigráció most már teljes bizonyossággal látta, hogy a magyar függetlenségi mozgalom Itáliában csak Garibalditól várhat segítséget, kedvező körülmények esetén.

A kedvező körülmények pedig érlelődtek itthon, Magyarországon is. Az olasz egységmozgalom fellendülésével a hazai mozgalmak megélnékültek, forradalmi hangulat alakult ki. Nagy tömeget mozgattak meg a diákok tüntetései. 1860 március 15-én a vértanúk sírját megkoszorúzó, tüntető egyetemistákat megtámadta a rendőrség. Az ekkor kapott sebébe behalt Forinyák Géza temetésén a főváros 200 000 lakosából 50 000 tüntetett a terror ellen.

Garibaldi szicíliai partraszállása után egymást követték Magyarországon az osztrák-ellenes és az olaszok iránti szimpátiatüntetések. Az 1860.június 19-22 között Pesten lezajlott tüntetés a katonasággal való összeütközésig vezetett. A tüntetéseken - amelyek vidékre is áttértek - Kossuth neve mellett elhangzott az "Éljen Garibaldi" is. Sok magyar ifjú szökött ekkor át Olaszországba, hogy Garibaldi seregében harcolhasson. A szabadság után sóvárgó nép azonban nem csupán éltette, hanem várta is Garibaldit. A városok utcái Kossuth, Garibaldi és Türr nevétől hangosak, a falvakban pedig felhangzik a nóta:

Rongyos a nadrágom,
Lukas az atillám
Majd hoz Kossuth ujat:
Vörös zsinorosat.
Eljen Galabárdi!

Lukas az én csizmám,
Rongyos az atillám.
Majd hoz Galabárdi,
De nehéz azt várni,
Eljen Galabárdi!

A nép reményeit és vágyait juttatta kifejezésre ezekben a dalokban és azt a hitet, hogy nem sokáig kell már várni, mert jön Kossuth Garibaldival, újra megindul a szabadságharc.

Kossuth, Klapka és Türr
Mind be fognak jönni;
Gyerünk a hazáért
Pegyverrel harcolni!
Eljen Garibaldi!

Kossuth és Garibaldi neve hosszú évtizedeken át szefonódott a szabadságért, függetlenségért, az idegen uralom alól való felszabadulásért harcoló magyar, de olasz nép el-
is.

Kossuth, aki az emigráció idején is mindvégig mögött érezte a magyar népet, tisztában volt azzal, hogy lelkesedéssel fogadnák, ha Garibaldival jönne be az ország. Kossuth kapcsolatot tartott Garibaldival, akit nagy embernek tartott. Azt szerette volna, hogy a magyar

val együtt 30-35 000 főnyi olasz királyi sereg szálljon part-ra Dalmáciában a magyarországi felkeléssel egyidőben. Az expedíció vezetőjeként Garibaldit kívánta megnyerni. Garibaldinak és Cavournak ellentétei miatt az emigráció egyrésze, Kossuth fel-fogásával szemben a piemonti kormány nélküli közös akciót szorgalmazta Garibaldival és önkénteseivel, de Kossuth ragaszkodott a királyi sereghez. Cavour nem értett egyet Garibaldi szereplésével és a tervet sem tartotta kivihetőnek.

Kossuth addig nem akart Magyarországon felkelést indítani, míg nagyobb külföldi sereg nem áll az ügy mellé, Garibaldi viszont nem vállalhatta, hogy csupán önkénteseivel meginduljon addig, amíg a felkelés ki nem tör Magyarországon.

Kossuth a megváltozott körülmények között, őszinte becsületes törekvése mellett sem tudta érvényre juttatni jószándékát, azonban ellentmondásos törekvését. Mindkét nagy hazafi számolt a magyar nép forradalmi erejével és fontosnak tartotta az olasz-magyar együttműködést, de a közös hadjárat nem valósult meg, a remények nem váltak valóra. Mindenesetre Garibaldinak a népre támaszkodó harca bebizonyította, hogy a győzelem útján nem a diplomácia utvesztőiben, hanem a szabadságot szerető nép forradalmi elszántságában kell keresni.

A magyarországi felkelésre az 1863-as lengyel szabadságharc idején látott volna Kossuth lehetőséget, amikor a Magyar Légiónak katonai segítségét is felajánlotta Lengyelországnak. Magyarországon szervezkedés indult, ez azonban lelepleződött. Meghíusult Garibaldi és Klapka terve is, akik 1864 nyarán akartak expedíciót küldeni Magyarországra, de a két fegyverszállító hajót elfogták.

Mégegyszer utoljára felcsillant egy halvány reménysugár, az 1866-os porosz-osztrák háború idején, de hiába. A közös olasz-magyar felszabadító harc lehetőségei lassan semmivé váltak.

Az elmaradt együttműködés mellett is jelentősek a magyar emigrációnak ezek az évei, mert megörlelték Kossuthban a Duna melletti népekkel való magyar összefogás tervét, amely 1862-ben jelent meg egy milánói lapban.

Itthon az ellenállás éveiben a nép ajkán még felhangzott Kossuth és Garibaldi neve, de a nemzet uralkodó osztályai elvetették a függetlenségi harc útját és arra törekedtek hogy előkészítsék az Ausztriával való megegyezést. Kossuth a magyar nép jövőjét féltve, Deák Ferenchez írt nyílt levelében tiltakozott a kiegyezés ellen, de a befejezett tényeken már nem lehetett változtatni. A magyar uralkodó osztály kibékült a Habsburg hatalommal, Magyarország több évszázados elnyomójával.

Az olaszországi Magyar Légiót Viktor Emánuel 1867-ben feloszlatta. A sok reménykedés után, nem került sor arra, hogy Magyarország felszabadításáért harcoljon, de Garibaldi oldalán hősiessé küzdött az egységes Itáliáért.

Unita Italia - Az egységes Olaszország

Már csupán Velence és a pápai állam az, amelyik nem tartozott az olasz királysághoz. Velence az osztrákoké, Rómában pedig III. Napóleon még mindig ott tartózkodó megszálló csapatai jelentették a pápa világi hatalmának legfőbb támaszát.

Garibaldit a caprerai magányában sem hagyta nyugodni az egység elődázása. 1862-ben kiadta a jelszót: Róma o morte - Róma vagy a halál! 2000 főnyi vörösingesével megindult az "örök város" felszabadítására. Viktor Emánuel kormánya a kísérletet lázadásnak minősítette és a Calabriában partraszállt sereget 1862 augusztus 22-én Aspomenténél királyi csapatokkal szétverték. A harcban megsebesült fogságba vetették. Ez az eset óriási felháborodást váltott ki nemcsak Olaszországban, de szerte a világon. "A nemzet hőse" így kénytelenek voltak szabadonbocsátani.

Garibaldinak szomorúan kellett tapasztalnia, hogy a haladás és polgári forradalom jegyében megindult egység harc a reakció monarchista nagypolgárság és földbirtokosság uralmát eredményezte az egységes Itáliában. A hős szabadságharcos nagyságát mutatja, hogy ennek ellenére az 1866-ban kitört porosz-osztrák háború idején a király oldalához állt Velence felszabadításáért.

Az olasz kormány kihasználta a porosz-osztrák el-lentéteket és 1866-ban szövetséget kötött Poroszországgal, amelynek értelmében Olaszország megkapja Velencét, ha az Ausztria elleni hadjáratuk sikerrel jár.

Röviddel a háború megindulása után az olasz sereg és hajóhad vereséget szenvedett a Po mentén Custozánál és Lis-sa szigeténél. Csupán Garibaldi szerzett dicsőséget seregével. Sikeresebb volt a poroszok hadjárata, akik 1866. július 3-án teljesen szétverték az osztrákokat Sadovánál./Königgrätz/. A prágai békeszerződés Ausztriától elszakította és Olaszországnak juttatja Velencét.

A római kérdés továbbra is megoldatlan maradt. III. Napóleon attól félt, hogy az egyház ellene fordul, ha csapatait kivonja Rómából. A francia papság ugyanis rossznéven vette, hogy 1862-ben elismerte az olasz királyságot. Ezért ragaszkodott tehát Róma megszállva tartásához. 1864-ben az olasz kormány kérései után mégis megígéri, hogy kivonja a francia csapatokat, de kikötötte, hogy az olasz csapatok azután sem léphetnek Rómába.

Garibaldi 1867-ben még egyszer megkísérelte Róma elfoglalását 8 000 önkéntessel indult a pápai állam ellen, de a pápai gárda és a francia sereg egyesült tulerejétől vereséget szenvedett.

Az olasz egység utolsó akadályát végül a Franciaország és Poroszország között kitört háború számolta fel 1870-ben. A poroszok 1870. szeptember 2-án megsemmisítették a fran-

cia sereget Sedannál. III.Napóleon császársága megbukott, a francia helyőrséget kivonták Rómából. 1870. szeptember 20-án II.Viktor Emánuel csapatai ugyyszólván ellenállás nélkül bevonultak a városba, s ezzel megszűnt a pápa világi hatalma. /Lásd a XII.tábla/.

1871.július 1-én Róma az egységes és önálló állammá alakult Olaszország fővárosa lett.

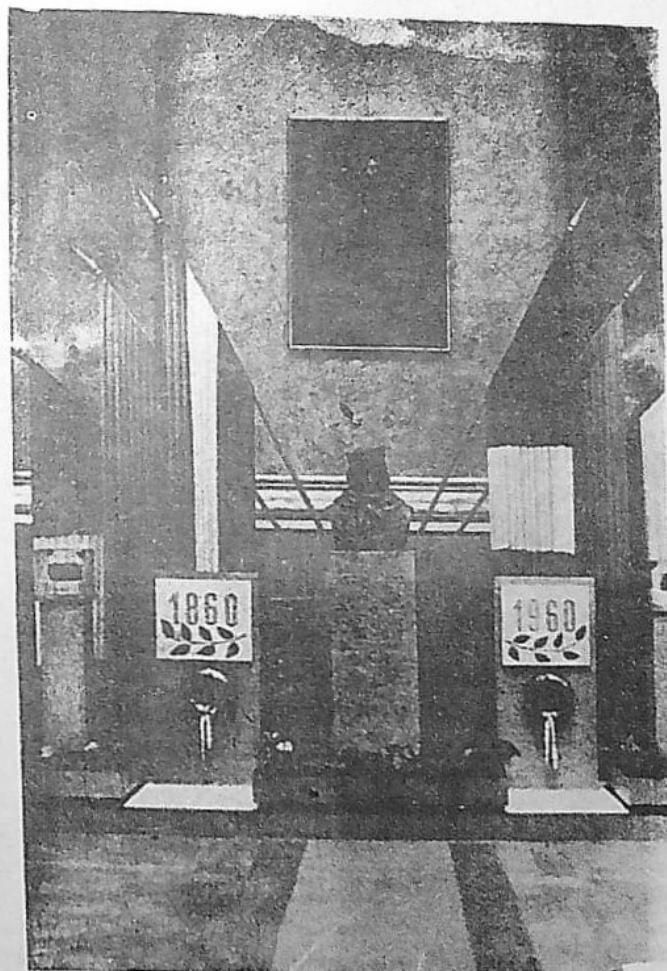
Az ország egységes állammá alakulásának folyamata ezzel befejeződött. Olaszország függetlenségének kivívását és önálló állammá való egyesítését döntően az olasz nép forradalmi szabadságharcának köszönhette.

A népi tömegharcok eredményeképpen megvalósult az ország egysége, de a legfontosabb társadalmi kérdések nem oldódtak meg. Olyan erők kerültek uralomra, amelyek a polgári demokráciának ugyyszólván csak a látszatát hagyták meg, a tömegek helyzete továbbra is változatlan maradt.

Az egységes Itália létrehozása után Garibaldi egy ideig még nem tette le a fegyvert. Önkéntesei élén küzdött a francia köztársaságért a poroszok ellen, egészen a tiltakozása ellenére megkötött fegyverszünetig. Aztán megint visszatért Caprerára.

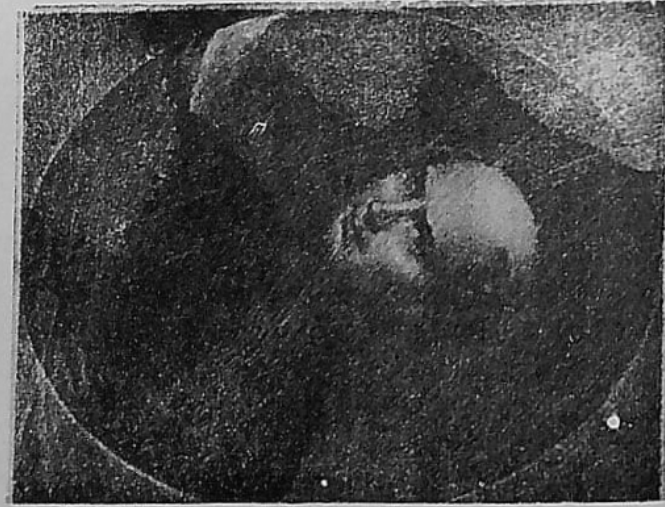
A saját nemzete, de bármilyen nép szabadságáért meghalni kész hős, élete utolsó éveit magáramaradva, egyszerűségben élte le. Küzdelmekkel telített, dicsőségekkel gazdag, hősi élete példakép mindazok előtt, akik hazájukat, szabadságukat szeretik és elítélnék mindenfajta zsarnokságot és elnyomást.

A XIX.századi olasz szabadságmozgalom haladó hagyományainak szellemében, Garibaldi nevével bontakozott ki Olaszországban a fasizmussal szembeni ellenállás, s az Észak-Itáliát felszabadító partizánmozgalom, a Második Risorgimento.

A Magyar Nemzeti Múzeum-Történeti Múzeum Risorgimento Emlékkiállításának központi része.

Kossuth Lajos az "Ifjú Magyarok" mozgalom szellemi irányítója

Garibaldi az "Ifjú Olaszok" mozgalom megteremtője.

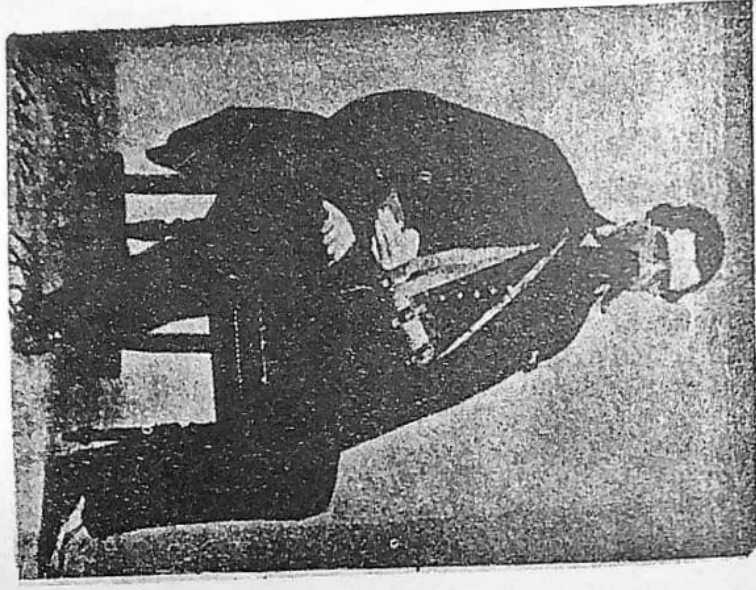

Kossuth Lajos az olaszországi Magyar Légő tábornoki díszruhájában

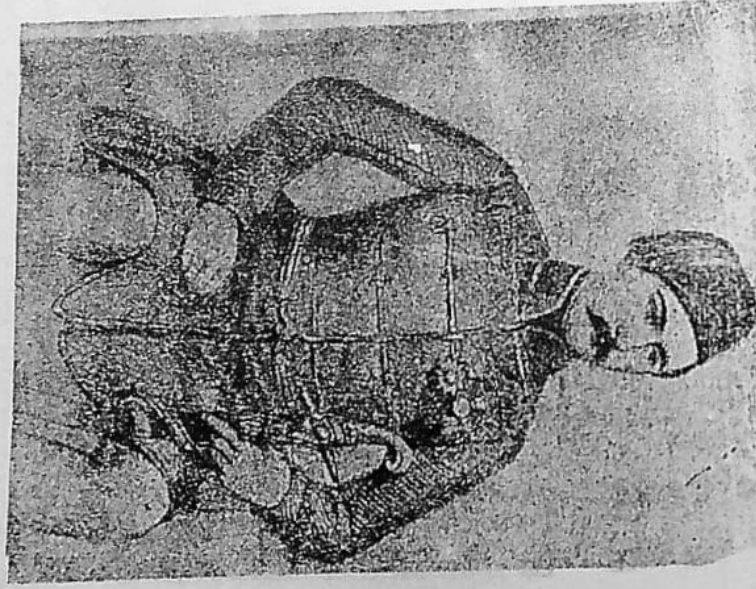

Garibaldi az olasz nemzeti függetlenségi harc legenda hírdő forradalmi vezére

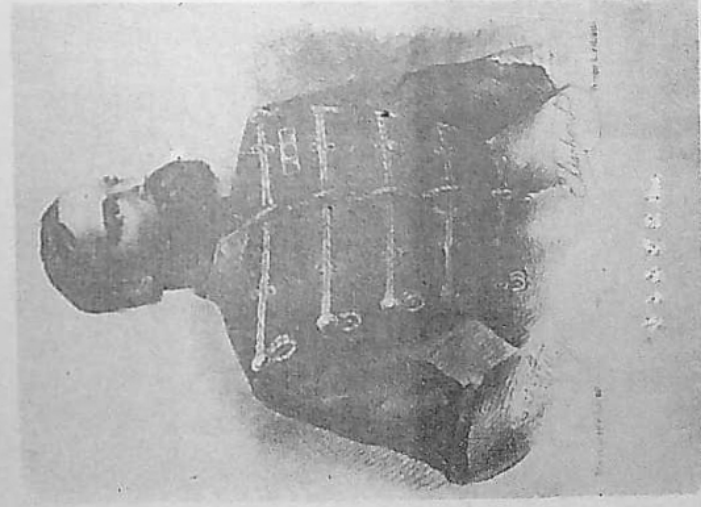
Műr István a székelyi portrézállás
tervezőnek elkészítője

Tudóty Lajos az olaszországi Magyar Légítő
Légítő egyik parancsnoka tiszti uniformában

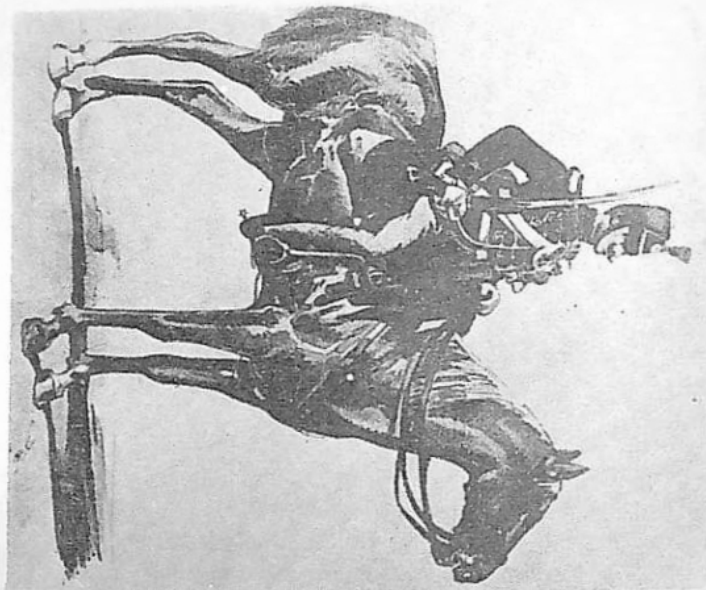

Monti ezredes a magyarországi Olasz
Légítő parancsnoka

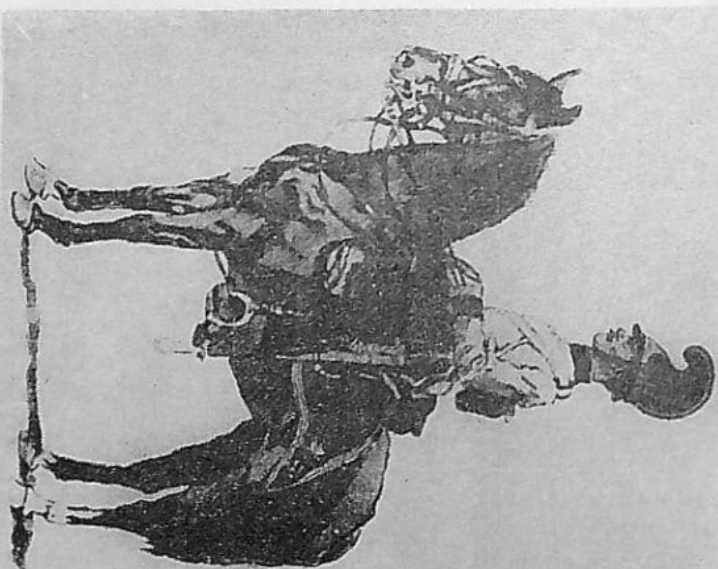

Klapka György az olaszországi Magyar Légítő
Légítő egyik parancsnoka tiszti uniformában

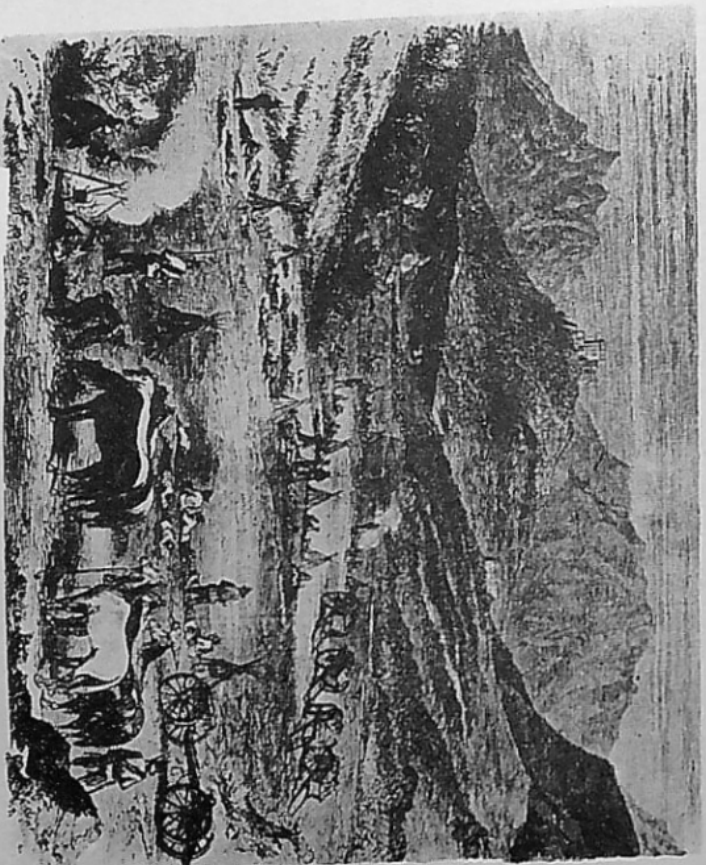
Olaszországi magyar légión

Magyarországi olasz légión

La Masa a szicíliai forradalom vezére népi felkelők társaságában

Garibaldista tábor Sziciliában

GAETANO FALZONE

SANGUE TRANSILVANO
PER L'ITALIA

ESTRATTO DALLA RIVISTA

ITALIA E UNGHERIA

Nuova Serie - Anno X - N. 6

M I L A N O

Editrice Camera di Commercio Ungherese e Italiana

MCMXLI - E.F.XIX

GAETANO FALZONE

SANGUE TRANSILVANO PER L'ITALIA

ESTRATTO DALLA RIVISTA

ITALIA E UNGHERIA

Nuova Serie - Anno X - N 6

M I L A N O

Editrice Camera di Commercio Ungherese e Italiana

MCMXLI - E.F.XIX

SANGUE TRANSILVANO PER L'ITALIA

LA CITTA' di Palermo ha un particolare culto per un generoso eroe transilvano, Luigi Tüköry. Può anzi dirsi che, per virtù del Tüköry stesso, molti altri eroi ungheresi sono conosciuti ed amati dalla città del Vespro.

Gli ungheresi che combatterono per l'Italia durante il Risorgimento furono molti. I più rappresentativi di essi furono transilvani: Gregorio Bethlen, Alessandro Teleky, Luigi Tüköry, Stefano Türr. Per questo motivo la Sicilia guarda con particolare affetto alla Transilvania. Prima di addentrarci nello studio delle cavalleresche figure dei prodi che versarono il loro sangue per l'Italia, vediamo quello che Palermo ha fatto per onorare la loro memoria, avvertendo che la loro gloria, come del resto è naturale pensare, viene, ogni volta che il destro si presenta, celebrata degnamente dalle altre città italiane.

Palermo ha però maggior folla di ricordi gloriosi legati ai prodi transilvani: Luigi Tüköry fu ferito alle porte di Palermo e si spense entro le sue mura fra l'universale cordoglio cittadino; Stefano Türr vi passò con Garibaldi nella fatale galoppata e seguì con la morte nel viso il feretro del suo valoroso compagno (1), Alessandro Teleky, carissimo a Garibaldi, vi fu con i Mille. Allorchè a Napoli il 31 ottobre 1860, la Legione Ungherese ricevette da Garibaldi la sua bandiera, si seppe che essa era opera di un gruppo di gentildonne di Palermo (2). Tanti ricordi hanno fatto sì che dal '60 ad oggi in Palermo le manifestazioni tendenti a riaffermare i sacri vincoli con la cavalleresca Ungheria si siano sempre moltiplicate e ognora si siano accompagnate al nome della Transilvania. Chi scrive queste note ricorda le molte rievocazioni avvenute nella Sala di Maggio alla Storia Patria e nel Salone delle Lapidi al Comune. In questi ultimi anni, poi, con il rafforzamento dell'amicizia tra le due na-

zioni, si è avuto un rifiorire di belle iniziative. Più volte il Ministro di Ungheria o rappresentanti della R. Legazione sono venuti a presenziare a tali manifestazioni. Nel 1933 nel Pantheon di S. Domenico, dove fin dal 1910 i resti di Tüköry hanno trovato onorevole sepoltura, distinta dagli altri Caduti nell'epopea del '60 (3), una targa è stata posta che ne ricorda e ne esalta il sacrificio. Nel 1935, fu scoperto un busto a Tüköry nel Giardino Garibaldi. Una lapide nell'atrio della Caserma Tüköry, dove ha sede il 12° Reggimento Artiglieria, fu destinata a ricordare il suo generoso olocausto, tenendolo vivo nel ricordo dei giovani soldati. Altre manifestazioni recentissime, fra cui una Settimana Italo-Magiara, tenuta al Circolo della Stampa nel 1938, hanno continuato la bella tradizione. (4)

Da Palermo l'eco di queste celebrazioni si è ripercosso per tutta Italia e ha fatto singolare riscontro al complesso delle manifestazioni italo-ungheresi che si sono avute nelle altre città, arrecando al concerto una nota schiettamente garibaldina. Quanto sopra noi abbiamo ricordato perchè nell'accingerci a rievocare la vita dei transilvani che combatterono per l'Italia, e in primo luogo di Tüköry, appaia giustificato il fatto che la letteratura sull'argomento sia quasi esclusivamente dovuta a studiosi siciliani.

Luigi Tüköry ha particolarmente richiamato l'attenzione di tali studiosi siciliani (5). Io stesso volli recare il mio contributo alla conoscenza dell'Eroe (6) Luigi Tüköry era transilvano, nato a Körösladány nel comitato di Békés. A un ricercatore palermitano, il prof. Pietro Merenda, scomparso all'inizio del '41 nella veneranda età di 93 anni, si deve la rettifica della sua data di nascita dal 1828, come comunemente si era creduto, (7) al 1830. Fu sul giornale « L'Appello », allora da me diretto, che il prof. Merenda pubblicò i documenti che con stento si era procurati, scrivendo in Ungheria e altrove. (8) Luigi Tüköry aveva quindi trent'anni allorchè la morte lo raggiungeva in Palermo.

Dopo avere combattuto da prode nelle file degli *honvéd* (1848-49), caduta la libertà magiara a Világos, il Tüköry si era arruolato nelle milizie del Sultano. Su tale periodo, che fu di circa un decennio, nulla sapremmo se un diligente ricercatore della vita dell'Eroe, Ladislao Tóth, non fosse riuscito a fare sufficiente luce, rivelando numerosi interessanti documenti (9). Il Tóth ha però giustamente lamentato: « Quasi nessuna delle maggiori enciclopedie

ungheresi registra il nome dell'Eroe, e ne pubblica la vita. Una delle principali cause di questa deplorabile negligenza va ricercata certamente nel fatto che, eccezione fatta per qualche necrologio pubblicato in giornali dell'epoca e per qualche accenno più o meno soggettivo sull'Eroe e sulla sua attività in memorie coeve, la storia, e particolarmente la storia ungherese, ha trascurato di occuparsi come avrebbe dovuto, della vita, del carattere e dell'attività di Tüköry » (10).

Non siamo in grado di controllare le asserzioni del Tóth. Tuttavia agli ungheresi deve essere di conforto il fatto che a Palermo, nel luogo dove egli chiuse la sua nobile vita, la produzione su Tüköry, specie quella giornalistica, non è scarsa. Il Tóth, del resto, ha recato un notevole contributo alla conoscenza della vita dell'Eroe, pubblicando i documenti cui abbiamo accennato. Trattasi di una trentina di lettere che da lui derivano o a lui si riferiscono, soprattutto interessanti perchè ci fanno conoscere i suoi rapporti col generale Kmetty (11).

Dopo, comunque, il periodo turco, Luigi Tüköry, rifiutando la grazia asburgica, riabbracciata un'ultima volta la madre, venne in Italia. Nel Piemonte era in corso di costituzione una Legione Ungherese. Al Tüköry nel gennaio del 1859 venne affidato il comando del quarto battaglione. L'armistizio di Villafranca spezzava però la speranza degli esuli ungheresi di potere irrompere in Ungheria e procurare l'indipendenza della Patria; molti ungheresi, pertanto, chiesero di far parte dell'esercito regolare. Fra essi, il Tüköry cui fu concesso. Il 5 maggio 1860 lo vediamo però, insieme al Türr e al silenzioso sergente Goldberg, fra i venturieri in attesa di partire al seguito di Garibaldi. G. C. Abba lo ricorda al Passo di Renda (12).

Alla testa di una trentina di uomini, il tenente colonnello Tüköry, venuto alla prim'alba del 27 maggio l'ordine di Garibaldi di puntare sulla città, si avviò su Palermo. Al suo sangue freddo e al suo invito valore il condottiero aveva affidato la testa della colonna e l'onore del primo scontro. E lui, mentre i *picciotti* di La Masa, nuovi al fuoco e non avvezzi che alla guerriglia, attraversavano un momento di panico, era riuscito a tenere impavido la linea e rincuorare tutti col suo aspetto fermo. Al Bivio di Scaffa le palle nemiche lo rispettarono, mentre incedeva calmo e sereno, diritto nella persona. Non fu neppure colpito al Ponte dell'Ammiraglio,

dove trovarono tuttavia la morte parecchi dei capi delle squadre siciliane, ma a pochi passi dalla Porta di Termini era destino che dovesse cadere. Il suo contegno fu esemplare (13).

Di urgenza fu trasportato nella casa del principe Oneto di S. Lorenzo, sita nella via Bosco, e durante la notte trasformata in ospedale. Notizie abbondanti sulla permanenza e il decesso di Tüköry nel suddetto palazzo abbiamo in un diario dell'epoca (14). Sta di fatto che Tüköry si conquistò, con la dolcezza delle sue forme e con la crudezza stessa della sua sorte, le simpatie di tutti i cittadini che in gran numero si recavano a stazionare nella via. Donna Caterina Faija, moglie del prof. Ugdulena, lo curò amorevolmente. Ma a nulla valse l'affetto di un popolo. Il 7 giugno, nonostante l'amputazione della gamba sinistra, egli moriva. Garibaldi ne dava annunzio con un proclama che è certo uno dei più bei documenti della amicizia italo-ungherese (15).

Sui suoi funerali abbiamo varie testimonianze. Ne parla l'Abba (16), ne parla il ricordato autore del diario palermitano (17). Nel 1880 Garibaldi che in suo onore aveva subito ribattezzato la nave borbonica *Veloce* in *Tüköry*, lo ricorda con fiere parole a Kossuth (18). Nel 1910, effettuandosi il trasporto dei suoi resti a S. Domenico, un cronista del « Giornale di Sicilia » raccolse umili testimonianze sulla sua morte e sui suoi funerali (19).

L'uomo Tüköry va però forse ancora conosciuto. L'Abba sorprese nel suo viso una fiera mestizia e indovinò un cruccio inespresso. Forse, egli dice, morire, come morì a Palermo, non gli dovette parere amaro (20). C'è un destino che, dopo lunghi anni di esilio e di amarezze, lo sospinge implacabile verso Palermo e verso Garibaldi. Mi piace che il Tóth si sia accorto di questo senso di inevitabile che è nella vita dell'Eroe (21). E non si dimentichi che egli era anche poeta, e una poesia dolorante scrisse a Damasco sulla Patria che riteneva ormai per lui perduta o quantomeno lontana (22). Dal canto mio, ho voluto scrutare più da vicino l'uomo Tüköry, cercare fra le rughe della sua fronte mesta: « Perchè qualcosa del trapasso estremo fu sempre in lui, dalla precoce adolescenza. Ora soltanto un'ala nel cuore, allorchè a Costantinopoli attende l'arrivo della madre e spera, ora, invece, come una desolazione senza scampo, quando sciolto dal vincolo materno, superato il terribile passo e respinta la grazia asburgica, si incammina verso la breve vita che

gli rimane » (23). Ma il ricordo del fiero transilvano venuto a morire per la libertà nostra col cuore cavalleresco dei guerrieri dei Corvini supera il significato e il valore di una tragedia intima per assurgere a testimonianza di una passione di tutta la gente magiara per le fortune della nostra Patria cui l'avvicina il calvario del comune contrastato riscatto. E' per questo che « la memoria del magiario venuto a morire nell'anfiteatro del nostro golfo, sarà eterna nella città del 4 aprile almeno quanto durerà nel futuro il suono a stormo delle nostre campane chiamanti dalla Gancia il popolo alla libertà cittadina » (24).

A proposito degli altri transilvani che accorsero a militare per la causa italiana, Etelka Hory dice: « Gli avvenimenti d'Italia ebbero una forte eco particolarmente nell'oppressa Transilvania. Un pensiero viveva negli animi dei transilvani: effettuare attraverso la guerra d'indipendenza italiana il grande sogno della nazione, la conquista della propria indipendenza. Questa voce intima chiamò sotto la bandiera di Garibaldi numerosi transilvani: il conte Gregorio Bethlen, il conte Alessandro Teleky, il conte Gabriele Bethlen, il barona Zoltán Bánffy, Gabriele Ugron, i fratelli Simén, Oliviero Paget e molti altri si unirono, col fantastico patriottismo dell'anima transilvana, all'eroe di Caprera » (25). A tener salda la fede in Garibaldi fu appunto la speranza, che trovava conferma nelle dichiarazioni del Condottiero, di poter conseguire la libertà della Patria subito dopo quella d'Italia. Tutta l'opera di Giorgio Klapka (26), organizzatore di più di una Legione Ungherese, si muove nel solco di questa idea. I contatti fra Mazzini e Kossuth (27) partono da uno stretto principio di collaborazione che prevede l'indiscindibilità delle due cause, onde il reciproco impegno della rivoluzione vittoriosa di accorrere in aiuto dell'altra. Si tenga presente che ai moti del '53 partecipò il transilvano Stefano Türr, che ne fu parte essenziale (28).

Questa solidarietà italo-transilvana durante il Risorgimento ha trovato eco nell'ultima pubblicazione sulla Transilvania che possediamo e che è dovuta a Gino Cucchetti: « La Transilvania, è bene che l'Italia Fascista lo sappia, non si è battuta per l'Ungheria soltanto: terra di tutte le prove, di tutti gli ardimenti, non poteva essere insensibile al grido di dolore degli italiani che, come gli ungheresi, sapevano per lunghe dolorose esperienze l'oppressione ti-

rannica dell'Absburgo. Ed ecco allora una teoria mirabile di transilvani accorrere sotto le bandiere dei rivoluzionari d'Italia e poscia sotto quelle dei battaglioni volontari di Garibaldi ed infine nei reggimenti regolari di Vittorio Emanuele » (29).

Dopo Tüköry che il mirabile sacrificio pone alla testa della coorte dei combattenti transilvani per l'Italia, il pensiero va a Stefano Türr (30). Il Türr operò certamente per l'Italia più a lungo ed efficacemente di Tüköry che la morte stroncò nel fiore della giovinezza; la sua opera fu complessa, ed esulò dal campo schiettamente militare, investendo quello diplomatico-politico e quello industriale-finanziario. Non è nostro assunto quello di trattare della molteplice e multiforme attività del Türr, durante ottantatré anni di vita dinamicissima (si pensi che morì nel 1908 in pieno fervore di lavoro per essersi, febbricitante, messo in viaggio).

Non possiamo però, in questo panorama, tacere dei suoi preparativi nel 1848 di una Legione Ungherese che avrebbe dovuto marciare a fianco delle truppe di Carlo Alberto, primo esempio questo di collaborazione armata tra l'Italia e l'Ungheria nel Risorgimento; nè della sua partecipazione, insieme a Luigi Winkler, al moto rivoluzionario del febbraio 1853 in Milano; nè della sua azione nel '59, in collaborazione col Klapka (31); della sua ferita nella giornata di Tre Ponti (15 giugno 1859); della sua campagna contro la cessione di Nizza; della sua partecipazione alla storica impresa dei Mille, durante la quale la sua attività fu preziosa e piena di risorse (basti ricordare che fu lui che a Talamone procurò le munizioni del forte a Garibaldi); dei suoi prodigi di attività e di valore a Calatafimi, tanto che, rimessasi dopo la battaglia la colonna in marcia, Garibaldi non osò turbare il sonno in cui, stracco, era caduto; del suo tatto diplomatico nel sedare i tumulti di Avellino, nel togliere le acrimonie in Napoli tra mazziniani e cavouriani; della sua abilità nel comandare la 15ª Divisione e del suo senno e del suo valore nella battaglia del Volturno; delle sue pratiche nel 1866 con Garibaldi per ottenere un moto in Dalmazia in corrispondenza ad altro moto in Ungheria. Si può dire che Türr e Sirtori, il primo forse più del secondo, furono i collaboratori più preziosi di Garibaldi nel '60.

Il sangue da Türr versato per l'Italia fu onorato da Garibaldi. Dopo la Battaglia di Tre Ponti, Türr fu trasportato a Brescia ed

alloggiato nello storico palazzo Fenaroli. Alessandro Teleky che si recò a trovarlo vide su di un tavolo accanto al ferito una lettera di Garibaldi (32). Niuno degli ungheresi operò più di Türr per l'Italia: « Türr fu certo il più rappresentativo e il più famoso degli esuli ungheresi che diedero il loro braccio alla causa italiana. Quest'uomo impugna per la prima volta le armi nel '48 in Italia, e in Italia per l'ultima volta le ripone. Passa dai campi lombardi a quelli di Sicilia e del Napoletano, cavalcando fiero accanto a Garibaldi. Disperde per la nostra Patria le risorse del suo ingegno e del suo cuore. Egli è veramente cittadino d'Italia. La sua spada è veramente un pegno storico della tradizionale amicizia italo-ungherese » (33).

Un altro transilvano che come un cavaliere antico operò per l'Italia fu il conte Alessandro Teleky (34). Dopo aver combattuto da prode nell'esercito carlista e in quello magiaro, agli ordini di Kossuth, fu costretto all'esilio in Francia. Nel '59, rifiorendo tutte le speranze per gli accordi tra Napoleone III, Cavour e Kossuth, il conte transilvano viene in Italia. Col grado di colonnello nei Cacciatori delle Alpi, combatte agli ordini di Garibaldi e si copre di gloria nel combattimento di Varese. Alessandro Teleky entrò a Bergamo cavalcando a fianco di Garibaldi. Successivamente, ebbe, insieme al colonnello Schreter, ordine di recarsi al quartier generale dell'imperatore dei francesi per ricevere in consegna i prigionieri di nazionalità ungherese. L'Imperatore li ricevette e li trattò affabilmente, ma di lì a poco si apprese la notizia dell'armistizio di Villafranca che spezzava a un tempo le speranze di Cavour e di Kossuth.

Alessandro Teleky era un D'Artagnan. Fu dal Cavour stesso che egli apprese di essere stato assegnato ai Cacciatori delle Alpi. Il ministro gli raccomandò tuttavia di essere cauto perchè, se fosse caduto prigioniero, non sarebbe stato rispettato come tale, ma passato per le armi. « Non bis in idem, Eccellenza! », rispose pacatamente il Teleky. Ed aggiunse: « Io fui già impiccato una volta e spero che non mi si voglia impiccare una seconda ». Il Cavour, stupito, gli chiese: « Ma come mai siete stato impiccato? ». Il conte transilvano concluse serio: « In contumacia ed in effigie » (35).

Un altro D'Artagnan fu il conte Gregorio Bethlen (36). Durante la guerra di liberazione, che a Világos doveva sventuratamente essere troncata, il Bethlen raccolse in una legione di ussari

il fiore della gioventù transilvana. Alla testa di quei prodi cavalieri compì prodigi di valore, non unico però della sua famiglia, ché a quella guerra ben ventidue Bethlen parteciparono da valorosi. Durante tale campagna, Gregorio meritò l'appellativo di Murat dell'esercito transilvanico. Scoppiata la guerra del '59, vi partecipò organizzando una brigata di ussari. L'armistizio di Villafranca interruppe i suoi preparativi. Con venti ussari il Bethlen si recò a Modena. Quell'esiguo gruppo fu il primo nucleo del reggimento ussari delle province emiliane. Dopo l'annessione, fu incorporato nell'esercito italiano. Comandò il Piacenza Cavalleria, e pervenne al grado di generale. Del suo carattere così dice Etelka Hory: « Gregorio Bethlen aveva portato dal suo castello di Mezömadaras la grave eredità delle tradizioni familiari. Natura transilvana primitiva, egli aveva in sé un po' della tigre insofferente d'offese, che sbrana con gli artigli il nemico, e un po' anche della mansuetudine dell'agnello » (37). Splendida e caratteristica figura, il suo ricordo restò lungamente fra gli ufficiali di cavalleria, dopo il suo ritorno in Ungheria.

Di altri ancora ci toccherebbe parlare: di Gabriele Ugron, capitano, aiutante di campo di Garibaldi, durante la campagna del 1859, del giovane barone Zoltán Bánffy che per arruolarsi in Italia fuggì dall'Università di Heidelberg, del colonnello Daniele Ihász della prima Legione Ungherese costituita il 5 giugno 1859, ma la tirannia dello spazio ci obbliga a una semplice citazione. Di Temesvár, città transilvana rimasta alla Romania, era il Klapka.

La famosa Legione Ungherese costituita da Garibaldi dopo l'entrata in Palermo era al comando di un fiero transilvano, il Mogyoródy. Alla battaglia di Maddaloni, quest'ultimo si distinse, richiamando l'attenzione di Garibaldi. Il Condottiero era in pericolo. I « diavoli rossi », come i garibaldini chiamavano gli ungheresi, si buttarono risolutamente sui borbonici e li travolsero. Garibaldi li accolse allegro con la seguente parole: « Ah, c'est vous, ce sont mes braves hongrois! Chassez moi ces coquins! »

E' noto che la Legione, dopo lo scioglimento dell'esercito volontario del Mezzogiorno, fu mantenuta in servizio e che essa partecipò alla lotta per la repressione del brigantaggio alimentato dalla fuggiasca corte di Francesco II. In tale guerriglia oscura e piena di agguati, i legionari ungheresi, fra cui molti transilvani, si distin-

sero, rinnovando i fasti del combattimento di Maddaloni e la tradizione del loro capo Mogyoródy.

Il 31 ottobre 1860 a Napoli, Garibaldi, fresco ancora nella mente il ricordo del comportamento degli ungheresi nella battaglia del Volturno, consegnava al Mogyoródy le bandiere ricamate da nobili donne siciliane e diceva: « In nome dell'Italia riconoscente, vi rimetto queste bandiere quale ricompensa del sangue da voi generosamente versato per la redenzione d'Italia. Esse vi condurranno sempre alla vittoria. L'indipendenza e la libertà d'Italia sono strettamente legate all'indipendenza e alla libertà dell'Ungheria. Viva l'Ungheria! » (38).

Garibaldi interpretava, in quell'indomani di vittoria, il voto di tutti gli italiani passati, presenti e futuri.

GAETANO FALZONE

(1) « Türr, figura tagliata nel ferro, non fatta a mostrar dolore, camminava alla testa del corteo dimesso, accorato, pareva condotto a morte » (Abba, *Da Quarto al Volturno*, pagina 142).

2) Cfr.: C. Pecorini Manzoni, *Storia della 15ª Divisione Türr*, Firenze, 1876.

(3) Circa la traslazione dei resti del Tüköry nel 1910, interessante è quanto dice Pietro Merenda: « Nel 1885, celebrandosi il XXV anniversario del 27 maggio 1860, nel Cimitero di Santo Spirito (S. Orsola), là dove il Vespro ebbe principio, veniva elevato un monumento ai caduti del 1848 e 1860, e vi furono solennemente sepolte le ossa di quei prodi, dopo raccolti nei luoghi nei quali si sapeva essere stati interrati nei giorni tremendi di rivoluzione. Era intendimento del Sindaco di allora che i resti di Tüköry avessero pur essi sepoltura definitiva nell'ossario di quel monumento, e fu dato incarico ad Enrico Albanese di rintracciarli. Testimonio oculare della seppellizione era stato Antonino Beninati, ed agli fu scelto per guida. Se non ché l'Albanese non volle che le ossa del prode magiaro fossero confuse a quelle altre, e costrinse il Beninati, come questi narrava, a dire una pietosa menzogna, cioè che le ricerche non erano riuscite. E bene fu, essendo preferibile che i resti del prode morto per noi rimanessero a S. Antonino, in attesa di onorevole sepoltura individuale. E l'ora venne nel 1910. Il Comitato Cittadino pel cinquantenario del 27 maggio 1860, con nobile intendimento, si propose di pagare finalmente il debito di gratitudine della città di Palermo. Pertanto, mentre dava incarico al prof. ing. Antonio Zanca di preparare il progetto del monumento da erigere nel Pantheon di S. Domenico, apprestava i mezzi opportuni pel rinvenimento e la ricognizione dello scheletro. Fatica costò il rinvenimento, sulle indicazioni del Beninati, dopo cinquant'anni » (Pietro Merenda, *Di Luigi Tüköry morto e glorificazione*, in « Luigi Tüköry, 1828-60 », a cura di mons. Filippo Pottino, pp. 103-4). Recuperati i resti, si procedette con grande solennità alla loro collocazione nel magnifico chiostro limitrofo al Pantheon (6 giugno 1910). Il 6 giugno 1933, presente il Ministro De Hory, i resti furono traslati nell'interno del tempio; dove rimangono oggetto di frequenti onoranze.

(4) Alla Settimana Italo-Magiara svoltasi nel Circolo della Stampa presero parte, parlando su motivi dell'amicizia italo-ungherese, Gino Cucchetti, Gaetano Falzone, Luciano Bocchini, A. Rosenstingl. Fu tenuta anche una Mostra di Arte Popolare Ungherese.

(5) Cfr.: Luigi Tüköry, 1828-60 edito a Palermo nel 1933 a cura di mons. Filippo Pottino; Liborio Giuffrè, *Le onoranze di Palermo a Luigi Tüköhy dei Mille nel 1860*, Palermo 1933; Giuseppe Noto Sardegna, *Luigi Tüköry e l'impresa garibaldina*, Palermo 1935.

(6) Cfr.: Gaetano Falzone, *Ritratto di Luigi Tüköry*, Palermo 1938.

(7) Circa l'errore sulla data di nascita, cfr. fra gli altri: Alberto Berzeviczy, *In memoria di Luigi Tüköry (1828-60)*, nel volume citato, a cura di mons. Filippo Pottino; e Francesco Lemmi nella voce «Tüköry» dell'Enciclopedia Treccani.

(8) Cfr.: Pietro Merenda, «Tüköry o Spigel», ne «L'Appello» del 27 maggio 1935, Palermo. Lo stesso numero contiene un articolo su Tüköry dovuto a Filippo Pottino.

(9) Cfr.: Ladislao Tóth, *Documenti inediti sulla vita di Luigi Tüköry*, nel vol. a cura di mons. Pottino, pp. 29-70.

(10) Cfr.: *op. cit.*, pag. 29.

(11) Giorgio Kmetty, nato a Pokoragy nel 1810, morto a Londra il 25 aprile 1865. Si distinse nella campagna del '48, raggiungendo il grado di generale. Passò poi in Turchia e venne assunto nell'esercito del Sultano col nome di Ismail Pascià. Rimase in Aleppo fino al 1851. Si recò quindi in Inghilterra, da dove tornò per partecipare alla guerra di Crimea. Ebbe in tale occasione ai suoi ordini il Tüköry che si distinse nell'assedio di Kars. Il generale Kmetty, apprezzando il valore del suo giovane connazionale, lo appoggiò con la sua autorità e gli fece conseguire il grado di maggiore. Le lettere di Tüköry al suo generale mostrano lati del carattere dell'Eroe e rivelano aspetti poco noti dell'emigrazione ungherese.

(12) Cfr.: G. C. Abba, *Da Quarto al Volturmo*, Bologna 1899, pag. 81: «Il tenente colonnello Tüköry cavalea su e giù per la strada, esercitando un morello che non tocca la terra tanto è vispo. Giovannissimo per il suo grado, quest'ufficiale mi pare l'immagine viva dell'Ungheria, sorella nostra nella servitù. La sua faccia, d'un pallido scuro, è fine di lineamenti e illuminata da un par d'occhi fulminei e mesti.»

(13) Cfr.: G. C. Abba, *op. cit.*, pag. 117: «Tüköry era caduto poco prima ferito; ed io lo aveva udito dir con dolcezza a due, che volevano trasportarlo in salvo: Andate, andate avanti; fate che il nemico non venga a pigliarmi qui.»

(14) Cfr.: Antonio Beninati, *Diario dal 1° maggio al 19 giugno 1860 (27 maggio)*. Pubblicato nel volume edito dal Comitato Cittadino per il cinquantenario del 27 maggio, libro che ha per titolo: *Documenti e Memorie della Rivoluzione Siciliana del 1860*, edizione S. Marraffa Abate, Palermo, 1910.

(15) «Il colonnello Tüköry è morto — diceva quel proclama — i Cacciatori delle Alpi perdono oggi uno dei migliori compagni! Varese, Como, Calatafimi, Palermo, videro Tüköry primo fra i primi assaltare il nemico. Nell'ultima pugna egli conduceva i coraggiosi soldati ed ufficiali delle Guide, che chiesero l'onore di entrare i primi a Palermo. Morì oggi delle sue ferite, il buono, il prode l'intrepido Ungherese, il degno rappresentante della terra classica della bravura, della sorella d'Italia. I figli di questa terra risponderanno al grido di guerra contro la tirannide echeggiante sulla sponda del Danubio, nel giorno che le rotte catene de' nostri fratelli saranno fuse in daghe per combattere gli oppressori. Se gli italiani

giurano sulla tomba dello eroico martire che la causa dell'Ungheria è la loro, e che cambieranno coi loro fratelli sangue per sangue».

(16) Cfr.: G. C. Abba, *op. cit.*, pag. 142: «C'eravamo tutti, fino i feriti che hanno potuto venir fuori dalle case, dagli ospedali, tutti! Dalle finestre piovevano fiori sul feretro, su noi. E dei fiori e delle foglie di lauro veniva un odore che mi faceva il senso di un soave morire. Si aggiungevano il silenzio della folla, e gli atti delle donne bianche, ingiunochiate sui balconi e piangenti. Era uno sgomento che pareva avesse pigliato fin le pietre. Vidi certi dei nostri, duri e invecchiati a ogni sorte di prove, andar innanzi con faccia sbigottita, spenta...»

(17) Dal diario del Beninati apprendiamo che il trasporto avvenne verso le ore 5 pomeridiane del 7 giugno. Il corteo si svolse dal palazzo in via Bosco alla Chiesa di S. Antonino. Precedeva una compagnia dei Mille, seguiva il feretro coperto da una coltre ricamata offerta dai facchini del forno di Micciari. La cassa era portata a spalla e procedeva con difficoltà, dovendosi attraversare le barricate. Aristocrazia e popolo accompagnarono il Magiario all'estremo riposo, moltissime le dame. Dinanzi alla Chiesa, i militi garibaldini salutarono l'Eroe con una scarica di fucili.

(18) Cfr. Ladislao Tóth e Luigi Zambra, *Catalogo della Mostra Garibaldina di Budapest 1932*, nn. 230-I.

(19) Cfr. «Giornale di Sicilia» N. 156, lunedì-martedì 6-7 giugno 1910.

(20) L'Abba dice testualmente: «Servire un barbaro per odio contro un altro barbaro gli doveva essere stato grande strazio: ma con Garibaldi a faticar per l'Italia era quasi felice. Però si indovinava che era molto deluso del mondo e morire, come morì poi a Palermo, non gli dovette parere amaro» (*op. cit.*, pag. 47).

(21) Cfr. L. Tóth nello studio contenuto nel volume a cura di mons. Pottino: «La sua via doveva condurlo inevitabilmente a Garibaldi».

(22) La poesia scritta da Luigi Tüköry a Damasco venne pubblicata da Pap János-Szalceer Sandor, a *Magyar emigránsok Török-országban*, 1849-61; Pécs, 1893, pag. 117.

(23) Cfr. Gaetano Falzone, *Ritratto di Luigi Tüköry*, Palermo, 1938, pag. 10.

(24) Cfr. Gaetano Falzone, *op. cit.*, pag. 27.

(25) Sfr. Etelka Hory, *Eroi transilvani con Garibaldi*, Milano 1932, pag. 9.

(26) Giorgio Klapka, nato Temesvár il 7 aprile 1820, morto a Budapest il 17 maggio 1892, fu Capo dello S. M. del generale Vetter nel '48. Si distinse a Kapolna, Izsaszeg, Vác, Nagy-Sarlo, e nella difesa di Komárom. Fu esule quindi a Londra, Genova e Ginevra. Nel '59 organizzò in Italia una Legione Ungherese, e nel '66 un'altra in Alta Slesia. Fu denominato il Garibaldi ungherese. Di lui si ricorda che proclamò ai Magiari essere la causa degli Italiani la loro causa stessa. Cfr.: A. Kienast, *Die Legion Klapka Eine episode aus dem Jahr 1866*, Vienna 1900; G. Klapka, *Aus meinen Erinnerungen*, 1887; id. *Memoiren*, 2ª ediz., 1861.

(27) Cfr.: Eugenio Kastner, *Mazzini e Kossuth*, Firenze.

(28) Cfr.: Gaetano Falzone, *Mazzini e Kossuth*, in «Italia e Ungheria» 1941, n. 2.

(29) Cfr.: Gino Cucchetti, *Transilvania*, Palermo 1941, pag. 64.

(30) Su Stefano Türr cfr.: « Arresto, processo e condanne del col. Türr narrati da lui medesimo, Torino, 1856; Stefania Türr, *L'opera di Stefano Türr nel Risorgimento italiano*, Firenze 1928; Bela Gonda, *Türr tébornok*, Budapest, 1925; E. Kastner, *Etienne Türr en 1860*, Budapest 1929.

(31) Cfr.: Eugenio Kastner, *Il contributo ungherese nella guerra del 1859*, Firenze, 1935.

(32) Diceva la lettera di Garibaldi: « Paitone, 17 giugno 1859 - Carissimo, amico il sangue magiaro si è versato per l'Italia e la fratellanza che deve rannodare i due popoli nell'avvenire è cementata, quel sangue doveva essere il vostro, quello di un prode! Io sarò privo di un valoroso compagno d'armi per qualche tempo, e d'un amico, ma spero rivedervi presto sano al mio lato per ricondurre i nostri giovani soldati alla vittoria. Sarei fortunato in qualunque circostanza di potervi valere, e non avete che a comandarmi. Vostro G. Garibaldi ».

(33) Cfr. Gaetano Falzone, *Italia e Ungheria nel Risorgimento*, Palermo, 1940.

(34) Alessandro Teleky, nato nel 1821 a Koltó, morto il 18 maggio 1892 a Nagysanya, giorno successivo a quello della morte di Klapka. Cfr.: Etelka Hory, *op. cit.*; Klapka e Teleky in « *Illustrazione Italiana* » del 29 maggio 1892 pag. 351; *Dai ricordi garibaldini del conte Alessandro Teleky* in « *Rivista d'Italia* » del 15 dicembre 1922; Gaetano Falzone, *Gli ungheresi che seguirono Garibaldi*, in « *Giornale di Sicilia* » del 25 aprile 1935. Opere del Teleky: *Emlékeim* (Le mie memorie); *Garibaldi alatt* (Con Garibaldi).

(35) Cfr.: Etelka Hory, *op. cit.* pag. 36.

(36) Il conte Gregorio Bethlen, nato nel 1810, morto il 23 dicembre 1867, fu amico inseparabile del Teleky. Colonnello nella campagna del 48-49. Insieme a Clemente Mikes costituì una legione di ussari, cui si arruolò il fiore della gioventù transilvana. Cfr. Etelka Hory, *op. cit.* pag. 15 e segg.

(37) Cfr.: Etelka Hory, *op. cit.* pag. 15.

(38) Notizie più ampie sulla Legione Ungherese si hanno nell'opera di Carlo Pecorini Manzoni, *Storia della 15ª Divisione Türr*, Firenze, 1876.